

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNİN
YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Bağmanova Ruqiyyə Alı

BAKI – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ _____ ” _____ **20__-ci il**

“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNİN
YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 İqtisadiyyat
İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi
Qrup: 24

Magistrant:
Bağmanova Ruqiyyə Alı qızı
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.e.n, dos. İsayev Söhrab Zülfüqar oğlu
_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnkilab qızı
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

Elm andı

Mən, Bağmanova Ruqiyyə Alı qızı and içirəm ki, “Azərbaycan Respublikasında investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi ” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNİN ARTIRILMASININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Günümüzdə ölkə daxilində reallaşdırılan islahatların nəticəsi olaraq, vətənimiz bir sıra beynəlxalq xarakterli təşkilatların təqdim etdiyi reytinglərdə ön pillələrdə qərarlaşıb. Belə ki ölkəmiz, baxımından yerli iqtisadiyyatın neftin ucuzlaşması ilə bağlı risklərə hazırlıqlıdır. Hətta 2018-ci ildən etibarən qeyri-neft sektoruna investisiyaların dəstəklənməsi və cəlbi məqsədilə 44 sahibkarlıq subyekti üçün 55 adda investisiya yönümlü təşviq sənədi verilmiş və 479,8 mln. manat dəyərində investisiya hədəflənmişdir.

Tədqiqatın məqsədi: Burada əsas məqsəd investisiyaların tələb edilən həcm miqdarı və keyfiyyətinin təmin olunması üçün respublikada investisiya xarakterli mühitin daha da yaxşı hala gətirilməsinin tədqiqidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Özünümaliyyələşdirmənin tədqiq edilməsi məqsədilə, amortizasiyanın, həmçinin, sürətləndirilmiş amortizasiyanın hesablanma metodları, eləcə də, amortizasiyanın inflyasyon qiymətdən daha aşağı düşməsinin azaldılması yönündə olan metodiki şərtlərdən yararlanılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işinin araşdırılmasında informasiya mənbəyi olaraq Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinə, Dövlət Statistika Komitəsinə, İqtisadiyyat Nazirliyinə, ARDNŞ-in rəsmi saytına, bir sıra yerli və xarici ədəbiyyat nümunələrinə istinad edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Burada müşahidə olunan başlıca mənfə xüsusiyyət ölkədə dəqiq işlənmiş inkişaf konsepsiyasının yoxluğuudur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Bu günümüzdə kimi investisiyanın cəlbediciliyinin artırılması və regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar olan üç Dövlət Proqramın uğurlu bir şəkildə icrası tamamlanıb. Daha bir növbəti proqram isə 2019-2023-cü illəri əhatə edən dördüncü sənəddir ki, öz təsdiqini tapıb.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Apardığımız tədqiqata görə, ölkənin investisiya cəlbəediciliyinin yüksək təşkili və səmərəliliyinin qorunması həm neft sektoru, həm də ki, qeyri-neft sektoru üçün əvəzsizdir.

Açar sözlər: Investisiya qoyuluşu, investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi, investisiya reytingi.

DIRECTIONS FOR INCREASING INVESTMENT ATTRACTIVENESS IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

SUMMARY

The actuality of the subject: As a result of the reforms carried out in the country, our country is at the forefront in the ratings presented by a number of international organizations. Thus, our country is prepared for the risks associated with the reduction of oil prices in terms of the local economy. Even since 2018, in order to support and attract investments in the non-oil sector, 55 investment-oriented incentive certificates were issued for 44 entrepreneurial subjects and amounted to 479.8 mln. AZN investment worth is targeted.

Purpose and tasks of the research: The main objective here is to explore the further improvement of the investment climate in the Republic in order to ensure the required volume and quality of investments.

Used research methods: In order to study self-financing, methods for calculating depreciation, as well as accelerated depreciation, as well as methodological conditions for reducing depreciation to lower inflation were used.

The information base of the research: In the research work, reference was made to the National Legislation, the State Statistical Committee, the Ministry of Economy, the official website of SOCAR and other literature examples.

Restrictions of research: The main negative feature observed here is the lack of a clearly developed development concept in the country.

The novelty and practical results of investigation: Until today, the successful implementation of the three state programs on increasing investment attractiveness and socioeconomic development of the regions has been completed. Another program is the fourth document covering 2019-2023.

Scientific-practical significance of results: According to our research, the protection of high level of investment attractiveness and efficiency of the country is indispensable both for the oil sector and the non-oil sector.

Keywords: Investment, increasing investment attractiveness, investment rating.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AİŞ	Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti
AR DGK	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi
ARDNF	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu
AZPROMO	Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviq Fondu
BB	Böyük britaniya
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
ƏN	Əmtəə nomenklaturası
GUÖAM	Gürcüstan, Ukrayna, Özbəkistan, Azərbaycan, Moldova
İƏT	İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı
İKT	İslam Konfransı Təşkilatı
QHT	Qeyri-hökumət təşkilatı
QİƏT	Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı
QKB	Qiymətli Kağızlar Bazarı
TMK	Trans Milli Korparasiya
UNCTAD	BMT –nin Ticarət və İnkişaf Konfransı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ	13
1.1. İntestisiya qoyuluşları və onun zəruriliyini şərtləndirən amillər	13
1.2. İntestisiya cəlbəciliyinin müəyyən edilməsində istifadə olunan göstəricilər sistemi	19
1.3. İxtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların illik hesabatlarının dövlətin investisiya siyasətinə təsiri	25
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	32
2.1. Respublikamızda investisiya qoyuluşlarının qanunvericilik bazasını formalaşdıran normativ-hüquqi aktlar	32
2.2. Azərbaycan Respublikasında investisiya qoyuluşlarının sahə strukturunun müasir vəziyyəti	39
2.3. Respublikamızın investisiya cəlbəciliyində mənfi meyllər və onu şərtləndirən proseslərin təhlili	454
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTİNDƏ FƏALİYYƏTİN PRİORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ	51
3.1. İntestisiya reytinginin yüksəldilməsi ilə bağlı qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	51
3.2. İntestisiya cəlbəciliyinin təmini istiqamətində fəaliyyət göstərən dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	62
3.3 İntestisiya cəlbəciliyinin artırılmasına yönəlik təşviq proqramlarının reallaşdırılması istiqamətləri	627
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	73
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	77
ƏLAVƏLƏR	84
Cədvəllərin siyahısı.....	85
Şəkillərin siyahısı	85

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Dünyada iqtisadi proseslərin get-gedə qloballaşması xüsusilə iqtisadi fəaliyyət sferasını özlüyündə cəmləyərək təsərrüfat sahəsi və obyektlərinin birgə əlaqələrinin təzə növ formalarının yaranmasına, eləcə də inkişaf etməsinə təsir edir. Bu təsir isə ən çox investisiya qoyuluşunda, özünü biruzə verir. Nəticə etibarilə də, milli sərhədləri keçən kapital ixracı prosesinin yüksəliş səviyyəsi, dünya üzrə verilən ümumi istehsalın və ümumi ticarətin səviyyəsini qabaqlayır. Bu cür şərait isə dünya üzrə iqtisadi sferada investisiya resursları yönündə beynəlxalq xarakterli rəqabəti sərtləşdirir, bu sferaya yeni-yeni təzə dövlətlərin və təşkilatların daxil olmasına səbəb olur. Məsələn ölkəmiz axır vaxtlarda ölkə daxilində reallaşdırılan islahatların son nəticəsi olaraq ölkənin bəzi beynəlxalq xarakterli təşkilatların hazırlamış olduğu reytinglərdə yüksək pillədə qərarlaşdığı müşahidə olunub. Regionların 2019-2023-cü illər ərzində inkişafını hədəfləyən sosial-iqtisadi xarakterli Dövlət Proqramının icrasının ilk ilinin yekunlarına adi olan konfrans zamanı ölkə başçısı qeyd edib ki, “Dünya Bankı belə, respublikada biznesin daha da yaxşı vəziyyətə çatdığını bildirir”. "Doing Business" adlı hesabatı görə isə isə ölkəmiz ötən il ərzində 20 ən islahatçı ölkə arasına daxil olunub. Bütün sadadlananlar isə respublikaya xarici xarakterli investisiyaların axınına müsbət təsir edir.

Hər daim beynəlxalq xarakter daşıyan reytinglər QHT-lər, dövlətlər, sahibkarlar tərəfindən izlənilir. Ölkə olduqca sürətlə inkişafa nail olur və son illərdə dünya nəznində rekord deyə biləcəyimiz səviyyədə iqtisadi artıma malik olub. Bu isə islahatların hesabına başa gəlmişdir. İslahatların ardınca ölkənin vergi və gömrük daxilolmalarında da müəyyən yüksəliş müşahidə olunub. Xarici tipli investorlar elə ölkələrə investisiya yatırırırlar ki, orada həm şəffaflıq, həm hesabatlılıq, həm çeviklik, həm də ki, uçotun şəffaflığı təmin olunur, əlavə olaraq isə başqa hüquqi proseslərlə əlaqəli islahatlar reallaşdırılır. Investorlar müəyyən bir ölkəyə investisiya yatırıqları zaman Azərbaycanın 20 ən islahatçı ölkə arasında yer tutması reallığı göz önündə tutulur. Bu isə respublikada reallaşdırılmış olan və iqtisadi səciyyə daşıyan islahatların

səmərəli bir şəkildə təzahür edən son nəticəsidir və respublikanın xarici investisiya cəlbediciliyini yüksəltmək baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasına investisiya qoyuluşları artmağa başlamışdır. Bunun əsas səbəbi isə böyük iqtisadi əhəmiyyətə malik “Əsrin müqaviləsi”nin bağlanması olmuşdur. Sözügedən müqavilə nəticəsində Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzu xeyli yüksəmişdir. Belə ki, ABŞ, BB, Rusiya, Yaponiya, Türkiyə, Norveç kimi ölkələrin, Unokal, Amoko, BP, Lukoil, Statoil, Exxon, MakDermott, İtoçu, Delta, Penzoyl, Türkiyə Petrolları, Ramco kimi şirkətlərin tərəfdaşlığı ilə bağlanmış müqavilə Azərbaycanda neft sektoruna birbaşa xarici investisiyaları cəlb etdi. Bununla, 64 milyard ABŞ dolları sərmayə qoyuluşu neft sektorunun inkişafı yönündə cəlb edildi.

Ölkəmizdə iqtisadi inkişaf ilə yanaşı büdcə gəlirlərinin daha da geniş miqyası əhatə etməsi üçün, qeyri-neft sektoruna yatırılan investisiyaların sayı hərgün artır. Dövlət olaraq isə, bu prosesdə əsas götürülən nüans, xarici investortarın iqtisadi cəlbedicilik baxımından təminatıdır. Yəni biz burada əsas olaraq iqtisadi artım nəznində ÜDM-in ümumi çəkisinin yüksəldilməsinin götürə bilərik. Burada ki əsas məğz isə yerli iqtisadiyyatın neftin ucuzlaşması ilə bağlı risklərə hazırlıqlı və dayanıqlı olmasıdır. Əslində son 10 il ərzində qeyri-neft sektoru üzrə irəliləyişlər müşahidə olunur. Bu sektor üçün yatırımlar 10% daha qədər yüksələrək, 57%-lik ÜDM göstəricisinə qədər çatıb. Hal-hazırda bu sektorla bağlı gündəmdə olan digər məsələlərə isə hava,su və dəmiryolu kimi nəqliyyat xarakterli layihələrin inkişafını qeyd edə bilərik. Uyğun olaraq 2018-ci ildə bu sahədə 52,6%-lik vəsait ticarət,nəqliyyat, tikinti və sair yerlərə yönəldilib. Təsadüfi deyil ki, Ölkə Başçısının sərəncamına əsaslanaraq qeyri-neft sənayesi və buraya investisiya cəlbi son zamanların iqtisadi inkişaf strategiyasının əsaslarından hesab olunur. Bununla əlaqədar olaraq 2018-ci ildə (birinci yarımil) bu sahəyə investisiyaların dəstəklənməsi və cəlbi məqsədilə 44 sahibkarlıq subyekti üçün 55 adda investisiya yönümlü təşviq sənədi verilmişdir. Bu sənədi alan sahibkarlar ümumi dəyəri 109 mln. dollar olan 451 adda

təsdiqedicisi sənəd əldə etmiş və buna uyğun olaraq həmin sahibkarlar tərəfindən 28 mln. dollar dəyərində güzəşt qazanılmışdır. Bütün bu layihələr isə iqtisadiyyata 479,8 mln. manat dəyərində investisiya yatırımı hədəfləmişdir.

Respublikamızda hüquqi və fiziki şəxslərin, eləcə də, müxtəlif müəssisə və təşkilatların investisiya fəaliyyətini tənzimləmək və müdafiə etmək məqsədilə "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" və "Xarici investisiyalar haqqında" qanundan istifadə edilir.

Axır vaxtlar ölkədə investisiya cəlbini artırmaq üçün reallaşdırılan vacib tədbirlərdən daha biri Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin təməlinin qoyulmasıdır. Şirkətin ən əsas başlıca məqsədi ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş olan investisiya yatırımlarının təşviqini reallaşdırmaq, məsələnin bu yöndə mövcud olan bəzi problemlərin tamamilə yox edilməsinə yardımçı olmaqdan ibarətdir. AİŞ –in məqsədi əslində qeyri-neft sahələrində fəaliyyətdə olan səhmdar cəmiyyətlərinin və başqa kommersiya tipli təşkilatlarının nizamnamə kapitalındakı yerini, həmçinin onların mövcud səhmlərini almaqla müddətli şəkildə investisiya yatırımlarının reallaşdırılması prosesidir.

Bütün bu qeyd etdiklərimizin hər biri Azərbaycanda investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Hətta milli qanunvericilik və proqramlar hesabına investisiyalaşmanın bərqərar olunması tədqiqat işinin nə dərəcədə aktual olduğunu müəyyənləşdirir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İvestisiya və investisiya cəlbəediciliyinin qiymətləndirilməsi ilə əlaqədar olan metodoloji əsaslar üçün, Dövlət Statistika Komitəsi, İqtisadiyyat nazirliyinin və Dünya bankının saytıdan, neft sektoru ilə əlaqəli olan göstəricilər üçün isə, Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi, ARDNF və SOCAR-ın 2016-2021-ci illəri ehtiva edən hesabatlarından yararlanılmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin əsas məqsədi ölkədə investisiya fəaliyyətinin neft və qeyri neft sektoru üçün müasir vəziyyətini təhlil

edərək, investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsinin başlıca istiqamətlərinin müəyyən edilməsidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün qarşıda duran vəzifələr isə aşağıdakılardır:

- investisiya qoyuluşu üçün zəruri olan amillərin müəyyən edilməsi;
- göstəricilər vasitəsilə investisiya cəlbediciliyinin müəyyən edilməsi;
- dövlətin investisiya siyasətini təhlil etmək məqsədilə ixtisaslaşmış bəzi beynəlxalq xarakterli təşkilatların illik hesabatlarından yararlanmaq;
- investisiya yatırımlarının hüquqi aktlar çərçivəsində həddlərinin müəyyən olunması;
- proses zamanı qarşılaşa biləcəyimiz mənfi və müsbət meyllərin təhlil edilməsi;
- dövlət orqanlarının investisiya cəlbediciliyinin təminatında rolunun təyin edilməsi;
- investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi yönündə atılan addımların təhlil edilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın predmetini Azərbaycan Respublikasında investisiya cəlbediciliyinin artırılması istiqamətləri və onun təhlili təşkil edir. Dissertasiya işinin obyektini isə respublikamızda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə cəlb olunan investisiyalar təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində əsas kimi təhlil, statistik, ümumiləşdirmə, sinergetik və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatda əsasən son 10-15 illik dövrü əhatə edən statistik məlumat bazasına istinad olunmuşdur. Dissertasiya işində əsas informasiya mənbəyi kimi Dünya Bankının, Azərbaycan Mərkəzi Bankının və Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin statistik məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Burada müşahidə olunan başlıca mənfi xüsusiyyət ölkədə dəqiq işlənmiş inkişaf konsepsiyasının yoxluğuudur. Hansı ki, bu xüsusiyyət bir sıra Qərbi ölkələrinə də xasdır. Təbiidir ki, bu konsepsiya yerli

İqtisadiyyatın davamlı inkişafına uyğun bir şəkildə xarici investisiyaların investisiya yatırımlarına yüksək tələb edilən sahələrə uyğun formada onların axınını təmin edir. Onun yoxluğu isə tədqiqat işini daha da qəliz xarakterli edir. Həmçinin pandemiya dövrünün olması ilə əlaqədar resursların əlçatanlığının məhdudluğu da tədqiqat işinin hazırlanmasında əsas məhdudiyyətlərdən biridir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi Azərbaycan Respublikasında investisiya cəlbediciliyinin artırılmasının əsas istiqamətlərini və onları şərtləndirən amillərin əsas xarakteristikasını özündə əks etdirir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatda irəli sürülən müddəalar və əldə etdiyimiz nəticələr investisiya cəlbediciliyi, səmərəlilik, risklilik kimi mexanizmləri özündə ümumiləşdirərək, dissertasiya işinin əsas məramını təşkil edir. Bu baxımdan əldə olunan nəticələr normativ hüquqi aktların təkmilləşdirilməsində, konsepsiyaların formalaşdırılmasında və digər müvafiq tədqiqatların dərinləşdirilməsi üçün mənbə kimi çıxış edə bilər.

Tədqiqatın mövzusunun əsas praktiki əhəmiyyəti, onun əsas müddəaları hesab olunan Azərbaycanda qeyri-neft sektorunda investisiya cəlbediciliyinin artırılması istiqamətlərinin tədqiq olunması eləcə də, müvafiq təşviq proqramlarının reallaşdırılmasında istifadə olunma imkanı ilə əlaqədardır. Belə ki, dissertasiyanın ilk fəslində investisiya siyasəti və onun nəzəri metodoloji əsaslarına, ikinci fəslində xarici yönümlü investisiya qoyuluşunun müasir vəziyyətini təhlilinə, üçüncü fəsil isə investorların maraqlarının müdafiəsinə dair mühüm əhəmiyyət kəsb edən praktik məsələləri əhatə edir.

I FƏSİL. İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. İnvestisiya qoyuluşları və onun zəruriliyini şərtləndirən amillər

Sovetlər dövrünün müəyyən etmiş olduğu inzibati üsul idarəsi qanunlarından bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünü xarakterizə edən investisiya mühitinin formalaşması zaman keçdikcə öz təməlini möhkəmləndirmişdir. Bu danılmazdır ki, təşəkkül prosesi hər zaman uzunmüddətli bir hadisə olub, hər bir halda müəyyən çətinliklərlə üzləşir. Müxtəlif növ özəlləşdirmə üsullarından yararlanmadıqda, yaxud da investisiya mexanizminin tam olaraq aydınlaşdırılıb nəzəri baxımdan əsaslandırılmadığı bir mühitdə, metodoloji xarakter daşıyan problemlər gün üzünə çıxır. Belə ki, investisiya mühitini özündə cəmləyən dövr uzun vaxt aparan vəsait qoyuluşu, həmçinin rəqabət mühitinin inkişaf dövrü, antiinhisar xarakterli tədbirləri, istehsal üçün mənfəət əsaslı qoyuluşların təminatı və s. amillərdən asılıdır. Bundan başqa deyə bilərik ki, bu mühit məqsədyönlü xarakterə malik olan investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimi üzrə səlahiyyət daşıyan tədbirlər kompleksinin təsiri ilə təşəkkül edir. İnvestisiyanın formalaşması üçün ehtiyac duyulan ən önəmli amillərdən biri sayılan əsas göstərici, dövlətin investisiya siyasəti hesab olunur. Yəni, investisiya ilə bağlı olan dövlət tədbirləri özü də, dövlətin investisiya siyasətinin bir parçası şəklində təşəkkül tapır. Dünya təcrübəsinə əsasən deyə bilərik ki, hər hansısa bir ölkədə investisiya qoyuluşunun reallaşdırılmasında investor qərarları qəbul edən tərəf kimi çıxış edir. Yəni, dövlət investisiyalarını saymasaq başqa investisiyaların həyata keçirilməsi investorun yanaşmasından asılıdır. Buradaki əsas amil isə, investisiya mühitinin xarakteristikasıdır. Nəticə olaraq, investisiya mühiti anlayışına “İnvestisiya mühiti iqtisadi, siyasi, sosial, qlobal amillərinin toplusudur.” şəklində tərif vermək məqsədyönlüdür (Aras O.N., Süleymanov E., 2002: səh.34).

Demək mütləqdir ki, bütün təsnifat qruplarında analoji xarakteri olan və investisiyaya təsir göstərən amillər vardır. Misal üçün, siyasi faktorlara ölkənin siyasi

quruluşu, həmçinin sosial xarakterli münasibətlər, dövlətin iqtisadiyyatda iştirak etmə payı, iqtisadi faktorlara inflyasiya, kredit resursları, vergilər, sosial faktorlara isə əhalinin milli xarakteristikası, xarici kapitalla qarşı olan münasibətləri, dini baxımdan adət-ənənələr, eləcə də, əhalinin etnik tərkibi aiddirsə, qlobal faktorlar özündə investisiya qoyuluşu reallaşdıra biləcək və regionda hakim olan mövcud geosiyasi vəziyyətin təhlili toplayır.

İnvestisiya mühitinin təşəkkül tapması üçün müvafiq olan qanunvericilik bazasına istinad edilir. Bu bazanın əsas tərkib hissəsi 1995-ci ildə qəbul edilmiş “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunudur. Bu qanunun varlığı ilə, investorlar öz hüquq və vəzifələrini, həmçinin, investisiyanın mümkün istiqamətlərini, qadağan olunmuş fəaliyyət növlərini, bununla bağlı olan dövlət tənzimlənməsini, bu qanunun pozulması müqabilində müəyyən olunmuş cəzaları və s. tədqiq edə bilirlər. 1992-ci ildə qəbul edilmiş “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” dövlət qanunu isə xarici investisiyaların tədqiqi ilə bağlı məsuliyyəti öz üzərinə götürür.

İnvestisiya qoyuluşu ilə bağlı olan başqa bir vacib amil isə, maliyyə sabitliyidir. Belə sabitliyin qazanılması böyük miqyasda investisiya ehtiyatları bazasının formalaşmasının, həmçinin investisiya layihələrinin səmərəliliyin təminatının və əlverişli investisiya portfelinin təminatçısıdır (Cəfərli H.A.,2009: səh. 234).

İnvestisiya mühitinin quruluşu və onun mümkün potensialı, əslində özəl sektorun hansı dərəcədə fəal olmasından, onun xüsusi çəkisindən, eləcə də, əlaqələrinin intensiv şəkildə reallaşmasından, bütün bunlarla paralel kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etmə səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir. Beynəlxalq təcrübəyə əsasən iqtisadi xarakterli sabitliyə təsir edən millərdən biri də, “orta sinfin” xüsusi miqdarıdır. Elə bu sinif keçid dövrü iqtisadiyyatının əvəz olunmasını sürətli bir şəkildə reallaşdırır.

Ümumi bir qayda kimi Azərbaycanın xarakterik investisiya mühitindən söhbət açarkən ölkənin coğrafi və geosiyasi xarakterli mövqeyi, kadr potensialı, mümkün təbii sərvətləri göz önündə tutulur. Belə ki, əlverişli hesab olunacaq investisiya mühiti

yaratmaq məqsədilə bunlar təkcə gərək duyulan başlanğıc şərtlərdir. Əslində səmərəli yanaşma olmasa bu tip, saydığımız zənginliklər ölkə üçün olduqca ciddi bir problemlərə yol açma bilər. Misal üçün, region ilə bağlı xüsusi marağa malik olan ölkələrin mənafeələrinin bir-biri ilə ziddləşməsi; milli xarakterli iqtisadiyyatın təktərəfli genişlənməsi və s.

Deyə bilərik ki, investisiyaya qarşı olan tələbat bu mühitini şərtləndirən əsas faktordur. Adı çəkilən tələbat özünü investisiyalar və amortizasiya arasında göstərir. İnkişaf mühitində investisiyalar üstünlüyü ələ alır və kapitalın artımı müşahidə edilir.

İnvestisiyanın formalaşması baxımından sığorta sistemi də, olduqca vacib əhəmiyyətə malikdir. Bir sıra inkişaf edən ölkələrin sığorta təbiətli təşkilatlarında çoxlu maliyyə ehtiyatlarının yığılması sığortanı iqtisadiyyatın inkişafı baxımından vacib amil halına gətirir.

İnvestisiya təbiətli monitorinqin milli bazalı sisteminin inkişafı istifadəyə yararlı investisiya mühitinin təmin edilməsində müəyyən rola malikdir. Belə ki, investisiyanın faydalılığı vaxta görə dəyişə bilən bir məfhumdur. Yəni bir məhsulun daimi bir şəkildə artması onun faydalılığının azalmasına səbəb ola bilər. İnvestisiyalarda da bu cür halla qarşılaşmaq olur. Yəni başlanğıc investisiya qoyuluşunun artımı digərlərinə nəzərən artıq olacaqdır.

Ümumi olaraq deyə bilərik ki, investisiya mühiti əsasən risklə xarakterizə edilir ki, bu isə əks təsirli bir amil şəklində özünü biruzə verir. İnvestisiya qoyarkən istifadə edilən risk faktoru investorun qoyduğu vəsaitin itirilməsi yaxud da gözlənilməz nəticələrlə ilə qarşılaşmaq ehtimalıdır.

Dünyanın ayrı-ayrı ölkələrində investisiya mühiti yaradan bir sıra şərtlərin mövcud olması yanaşmalarda olan fərqliliyə dəlalət edir. Məsələn, “Business Environment and Enterprise Performance Survey” jurnalının şərhində, investisiya mühitinin əsasını təşkil edən makro iqtisadi xarakterli göstəricilərə siyasi sabitlik ilə yanaşı mübadilə kursu da, aid olunur. Mikro iqtisadi xarakter daşıyan göstəricilərə isə maliyyə durumu, vergilər və uyğun qanunvericilik bazası, infrastruktur aid olunur.

Keçid iqtisadiyyata maik olan ölkələrdə torpaq üçün qoyulmuş mülkiyyət forması, girov mexanizminin planlaşdırılması şəklində olan məsələlərdə investorlar yetərli cavab ala bilmədikdə investisiya cəlbində olduqca mühüm problemlərlə üzləşirlər.

Dövlətin reallaşdırmış olduğu əsas investisiya siyasətinin nəticəsi investisiya xarakterli mühitin daha əlverişli hala salınmasıdır. Bu işə iqtisadi siyasət hesabına təmin olunur (Бем-Баверк Е.,2008: səh.24). Milli qanunvericiliyə görə ölkəmizin investisiya xarakterli fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsində yer tutan əsas məqsədi, vahid xarakterli sosial, elmi-texniki və iqtisadi tərkibli investision mühitin təşkilindən ibarətdir. Bunun təminatı üçün hər bir uyğun mənbədən, həmçinin Azərbaycanın sosial-iqtisadi xarakterli inkişaf proqramında yer verilmiş aidiyyəti maliyyələşmə proseslərindən, Respublika ilə yanaşı yerli büdcələr hesabına baş tutan investisiya qoyuluşlarını müşahidə etmək üçün yararlanıla bilərik. Başqa bir yöndən baxdıqda işə investision fəaliyyətin konkret şərtləri bütün investorlar tərəfindən tam şəkildə qarşılır. Bütün bunlarla əlaqədar olaraq respublika daxilində nəzərdə tutulan investisiya fəaliyyətinin tənzim prosesi üçün aşağıda verilmiş olan vasitələrdən, ehtiyac duyulan anda hər bir kəs lazımcə yararlanıla bilər:

- vergi dərəcələri ilə yanaşı, vergi güzəştlərinin də, bir-birindən fərqləndirildiyi vahid vergi sisteminin tətbiq edilməsi;
- kredit və amortizasiya siyasətinin reallaşdırılması;
- subsidiya, subvensiya və büdcə borclarinin verilməsi;
- dövlət xarakterli norma və standartlarının təşkili;
- antiinhisar tədbirlərinin reallaşdırılması;
- mövcud mülkiyyətin dövlətsizləşdirilməsi və onun özəlləşdirilməsi prosesi;
- qiymətqoyma prosesinin reallaşdırılması halları;
- layihələrinin ekspertiza edilməsi prosesi.

Ümumən götürəndə, investisiya siyasəti daxili və xarici olmaqla iki yerə ayrılır.

Hər ikisi üçün də, maliyyə mənbələri başlıcadır. Daxili investisiya - daxili xarakterli investisiya mənbələri bahasına iqtisadi məqsədlərin qazanılmasıdır. Xarici

investisiya isə uzunvədəli beynəlxalq xarakterli kapital qoyuluşlarında müşahidə edilən tədbirləri özündə ehtiva edir.

İnvestisiya fəaliyyətini reallaşdırma bilmək adına maliyyə vəsaitinin olması çox vacibdir. İnvestisiya fəaliyyət bu mənbələr vasitəsilə maliyyələşdirilir: investora şəxsi sərvəti, təsərrüfatdaxili ehtiyatları, investora şəxsi borc maliyyə tipli vəsaiti, investora cəlb olunmuş maliyyə tipli vəsaiti, həm büdcə, həm də ki, büdcədən kənar fondlardan investisiya xarakteri daşıyan özəl təsisatları, xarici tipli investisiyalar və s. Ehtiyac yarandığı zaman investisiya fəaliyyətini reallaşdırmaq naminə mümkün investisiya cəmləyən fondlar və başqa təsisatların yaradılması mümkündür.

Maliyyələşdirmənin reallaşması üçün iki üsul vardır – birbaşa və borc üsulu. Hazırda bəzi banklar özlərini “investisiya” bankı hesab edirlər ki, bu isə tamamilə səhvdir. Əslində isə investisiya bankı dediyimiz zaman, təzə qiymətli kağızların istifadəyə verilməsini məşğuliyyət bilən investisiya institutu anlayışı başa düşülməlidir. İnvestisiya banklarının isə, daha çox maliyyə vasitəçisi olaraq hesab olunması xeyirlidir (Cəfəri H.A.,2008: səh.64).

Şirkət – emitent ilə bərabər investisiya bankları arasında olan birgə əlaqənin iki cür mexanizmi qeyd olunur. İnvestisiya bankı emitentin dövriyyəyə ötürdüyü hər bir qiymətli kağızı uyğun müqavilə hesabına müəyyən olunmuş qiymətlər vasitəsilə ondan alır və ardınca almış olduğu qiymətli kağızları daha da baha qiymətə öz investorlarına ötürür. Belə ki, ilkin və sonrakı qiymət arasında görülən fərq investisiya bankının əsas mənfəətini yaradır. Belə bir halda investisiya bankı emitentin bilavasitə vasitəçisi olaraq fəaliyyətini davam etdirir. Emitent isə dövriyyəyə ötürülən vəsaitin ümumi məbləğinə görə faiz qazanır.

İnvestisiya fondu – pul vəsaitlərinin gərəkli qiymətli kağızlara çevrilməsini təmin edən, qanunvericiliklə təmin olunan, açıq səhmdar cəmiyyəti şəklində mövcud olan hüquqi xarakterli şəxsdir, eləcə də, açıq və qapalı olmaqla iki yerə ayrılır.

Açıq ayrılmaların öhdəliyinə düşən proses səhmləri azaltmaq və artırmaq olduğu halda, qapalı fondlar bunu qısıtlayaraq, təyin edilmiş vaxtlarda götürülməni təmin edir.

Haqqında söhbət açmış olduğumuz bütün investorların ümumi ortaq bir xüsusiyyəti hər birinin bir maliyyə investoru olmaqlarıdır. Maliyyə investorları isə əslində iri miqyasda səhmləri almırlar, yaxud investisiya qoymuş olduqları müəssisənin reallaşdırdığı fəaliyyətlər barəsində müəyyən məlumatlar qazanmaq ehtiyacı duymur və o müəssisələrin işi ilə əlaqədar idarə etmə proseslərinə təsir göstərmirlər. Bütün bu sadalananları strateji xarakterli investorlar reallaşdırır.

Əlavə olaraq qeyd edə bilərik ki, adı çəkilən fondlardan başqa bir də vençur fondları vardır. Lakin bu anlayışa nadirən rast gəlinir. Bu fond, aktivlərinə ciddi qısıtlamalar qoyulmayan və əmanətçiləri tək-cə hüquqi xarakterli şəxslərdən ibarət olan qapalı xarakter daşıyan investisiya xarakterli bir fondur. Belə investorlar şirkət səhmlərinin əsaslı hissəsinin əldə olunmasında maraqlı olan tərəflərdir.

İnvestisiya tipli fəaliyyətdə innovasiyanın rolu mühümdür. “Yeniliklərin reallaşdırılması” şəklində tərcümə edilən innovasiya prosesi əmək tipli məhsuldarlığın yüksəlməsi ilə bərabər, istehsal edilən məhsulların kəmiyyətinin və keyfiyyət baxımından yüksəldilməsinə də, zəmin yaradır (Əlirzayev Ə.Q.,2002: səh.534).

Texnoparklar bir qayda kimi kompleks innovasiya layihələrini reallaşdırırlar. İnnovasiya burada müstəqil hüquqi şəxs qismində çıxış edir və texnopark onun kommersiya fəaliyyətinə qarışa bilmir. İnnovasiya prosesində vençur kapitalının da rolu getdikcə artır. İnvestisiya qoyuluşlarının reallaşdırılmasının zəruriliyini müxtəlif növ amillər göstərə bilər. Ümumən isə bu amillərə mövcud olan maddi-texniki xarakterli bazanın təzələnməsi, fəaliyyət sferasının artırılması, təzə növ fəaliyyətin qavranılması aiddir.

Müəssisənin investisiya tipli strategiyasının hazırlanmasının vacibliyi bəzi şərtlər daxilində müəyyən edilir ki, onlara da, xarici təbiətli investisiya sferasının dəyişmə intensivliyi, bundan başqa müəssisənin ömrünün təzə mərhələyə qədəm qoymasının gözlənilməsi, eləcə də, təzə kommersiya tipli imkanların üzə çıxması ilə müəssisənin əməliyyat tipli fəaliyyətinin uyğun məqsədlərinin kardinal bir şəkildə dəyişməsi aiddir.

İnvestisiyanın uyğun strategiyasının işlənilib hazırlanması öncədən müəssisənin strateji idarəetmə obyektlərinin qərarlaşdırılması ilə bağlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, investisiya menecmenti uyğun olaraq – hər hansısa bir müəssisənin investisiya tipli əsas fəaliyyəti, strateji xarakterli təsərrüfatçılıq zonalarının investisiya xarakterli fəaliyyəti və strateji investisiya mərkəzinin mümkün fəaliyyəti olmaqla üç hissədə təşəkkül tapır.

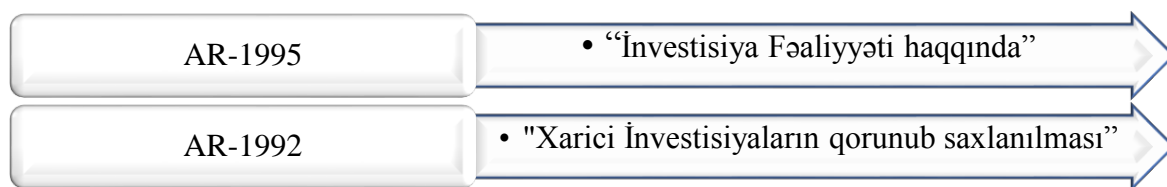
Belə ki, hazırlamış olduğumuz yarım fəsildə, investisiya qoyuluşları və onların zəruriliyi haqqında ətraflı şəkildə məlumat verdik. Bir sonrakı yarım fəsildə isə, investisiya cəlbediciliyini müəyyən etmək məqsədilə yararlanıla biləcəyimiz göstəricilər haqqında danışacağıq.

1.2. İnvestisiya cəlbediciliyinin müəyyən edilməsində istifadə olunan göstəricilər sistemi

Respublikada “açıq qapı” siyasətinin təbliği ilə iqtisadiyyatda investisiya cəlbinin artımı özünü biruzə verir. Xarici tipli investisiyaların, həmçinin avadanlıq, eləcə də, müasir tipli texnologiyaların, mövcud idarəetmə təcrübəsindən yararlanmanın iqtisadiyyatımıza cəlb edilməsi üsulu ilə keyfiyyət baxımından rəqabət qabiliyyəti daha artıq olan məhsulların istehsal edilməsi prosesi, dövlətimizin reallaşdırdığı strategiyasının mühüm parçasıdır. Respublikamızda investorların malik olduğu hüquqlarla bərabər mənafeələrinin qorunması, mülkiyyətə toxunulmazlıq barədə hüquqları, hər bir investitora eyni səviyyəli iş şəraitlərinin təşkil edilməsi prosesi, həmçinin mənfəətin maneəsiz bir şəkildə istifadə edilməsiylə bağlı bəzi önəmli qanunlar təsdiq edilmişdir.

Günümüzdə investisiyanın fəaliyyət prinsipini idarə edən iki qanun vardır:

Şəkil 1: İnvestisiya fəaliyyətini tənzimləyən milli qanunvericilik aktları

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyi/ www.economy.gov.az

Əlavə olaraq Respublikamız bir sıra xarici ölkələr ilə sazişlər bağlayıb ki, onların da əsas tərkib hissəsi ikiqat vergi tutmanın ləğvi ilə bərabər investisiyaların təşviq edilməsi və onların qarşılıqlı bir şəkildə qorunması ilə bağlıdır.

Qeyd etmək mütləqdir ki, mənfəətin başqa valyuta çeşidlərinə konvertasiya edilməsi prosesi, reinvestisiya olunması ilə əlaqəli olan hər bir məhdudiyyəti ləğv etmiş, bazar iqtisadiyyatına dair prinsiplər nəznində vahid valyuta məzənnəsi əmələ gəlmişdir. Bu cür tədbir üsulları xarici investorlar ilə yanaşı beynəlxalq xarakterli maliyyə qurumlarının, həmçinin iqtisadi təşkilatların ölkəmizə qarşı olan nəzər-diqqətinin olduqca yüksəlməsinə səbəb olmuşdur (İbrahimov F.M.,2007: səh.39).

Respublikanın uğurlu iqtisadi inkişafında “Əsrin kontraktı” nın imza payı qaçınılmazdır. Bununla yanaşı, Böyük İpək Yolunun bərpa edilməsi prosesi yalnız ölkənin iqtisadi baxımdan yox, həmçinin regionun əməkdaşlıq prosesinin geniş surətdə yaymasına, iqtisadi gücün artmasına, yerli millətlərin olduqca rifahlı bir şəkildə yaşamasına imkan yaradır.

Günümüzdə iqtisadiyatımızda islahatların durmadan yerinə yetirilməsi, biznes şəraitinin həddindən artıq vüsət almasına, həmçinin neft sektoru ilə bərabər, qeyri-neft sektorunun da, davamlı surətdə inkişaf etməsinə və uyğun bir sıra tədbirlər planının qüvvəyə minməsinə səbəbiyyət verir.

Oxşar xarakterlərinə əsasən, investisiya potensialı mümkün xarakteristikasını dəyişə bilir. Bu proses özünü mühit olaraq, investisiya və qeyri-investisiya cəlbediciliyində həm müsbət həmdə ki mənfə tərəfdən özünü göstərir. Ortaya çıxan

nəticəyə görə, investisiya resurslarının toplusunun mənimsənilməsi prosesi investisiya potensialına daxildir.

Regionun investisiya potensialı təhlil etməsi bir neçə mərhələ gedir:

- bazanın qanunvericilik aktı ilə təhlil prosesi;
- müxtəlif vasitələr ilə investisiya potensialının təhlil edilməsi prosesi;
- investisiya potensialının üsürlərinin təkrar təhlil edilməsi prosesi.

Bazanın qanunvericilik aktının təhlilinin tərkibinə ölkə və regional qanunvericilik aktları daxildir.

Bütün öhdəliklər Respublikasının qanunvericiliyinə dəlalət edərək müəyyən edilir. Bütün bu öhdəliklər çərçivəsində investisiya siyasəti reallaşdırılır. Ölkə miqyasında investorun fəaliyyət planının stabilliyini müəyyənləşdirən milli hüquqi sistemi qanunvericilik vasitəsilə təşkil edilir. Bu həmdə dövlətin investisiya mühitinin təhlilində əsas hissə olan pay sahibidir. İntestisiyanı risklərdən müdafiə edən də qanunvericilikdir. Bunun yardımı ilə regionlar əlverişli güzəşt şərtlərindən yararlana bilirlər.

İntestisiya potensialının təhlili üçün vacib olan faktorlara regionun yerləşmiş olduğu sahənin analiz edilməsi aid edilir. İntestisiya potensialının əsas vasitələrinə əlverişli hesab olunan iqlim resursu, səmərəli şəkildə istifadə olunan təbii sərvətlər, istehsalçı firmaların bazara daha yaxın olması, bazarda olan firmaların qanunvericiliyə uyğun olaraq qiymətləndirilməsi, investisiyalaşma potensialının təhlil edilməsi daxildir.

İntestisiya potensialının təkrar təhlili iqtadiyyatın inkişaf etməsi ilə bağlıdır. Bu təhlil öz tərkibində istehsal, innovasiya, əmək, istehlak, infrastruktur, maliyyənin təhlilini saxlayır.

İntestisiya mühitinin risk xarakterli amilləri, potensialı və riski təhlil edənlər olaraq iki yerə ayrılır. İntestitorlar bu cür risk modelləriylə qabaqcadan gələn risklər barəsində informasiya almış olurlar və fəaliyyətləri daha səmərəli olur.

İnvestisiyanın regionun inkişafı ilə bağlılığı əsasında xarici investisiyaların ölkəyə gəlişi baş tutur. Əslində heç bir dövlət qurumu regionun risk göstəricisini əsas hesab etmir. Ona görə ki, onların başlıca vəzifəsi ümumi vəziyyətdə fəaliyyət göstərə bilməkdir (Балабанов И.Т.,2006: səh.76).

İnvestisiya potensialının başlıca mühüm və müsbət xüsusiyyəti onun cəlbediciliyinin, mənfi cəhəti isə onun qeyri-cəlbediciliyinin göstəriciləridir. Cəlbedicilik ilə bağlı amillər region daxilində investisiya resurslarını tədqiq edir. Bunun əksinə olaraq qeyri-investisiya cəlbediciliyi ilə bağlı amillər onların keyfiyyətinin aşağı düşməsinə bildirir. Əslində qeyri-investisiya cəlbediciliyinin amilləri investisiya riskləri ilə nəzəri baxımdan oxşayırlar.

Hər bir regiona bir inkişaf səviyyəsi uyğundur ki, bu bizə investisiya potensialının göstəricilərinin regional və inzibati-ərazi vahidlərində bir-birindən fərqləndiyini deyə bilmək kimi bir nəticə verir.

Biz investisiya potensialı dedikdə istehsal, əmək innovasiya, istehlak və maliyyə potensiallarını qarşılıqlı əlaqəsini dərk edirik. Investisiya tipli potensial investisiya və qeyri-investisiya cəlbediciliyini xarakterizə edən amillər vasitəsilə qeyd edilir.

Əhalinin müşahidə olunan mümkün say dinamikası, yəni, demoqrafik xarakterli xüsusiyyətlər, bundan başqa miqrasiya göstəriciləri, orta yaş həddi və uzunömürlülük göstəriciləri, işsizliyin müəyyən olunan səviyyəsi, ölkə əhalisinin miqdarı, strukturu və b. bunların hər biri əslində əmək potensialına daxildir. Belə ki, əmək tipli potensialın keyfiyyət göstəriciləri baxımından təhlil edilməsi prosesi yerli əhalinin yaş həddinə uyğun bir şəkildə, eləcə də, əhalinin savadlılığı baxımı göz önündə tutularaq təyin edilir.

İstehsal potensialı dediyimiz zaman biz onu, mahiyyəti əsas istehsal tipli fondlarının xarakterik dəyər amilləri vasitəsilə müəyyən edilə bilən, eləcə də, uyğun amortizasiya tipli göstəricilər vasitəsilə, bundan başqa fond verimliliyi ilə də təhlil edilə bilən prosesin reallaşdırılmasından söhbət açmış oluruq. Qiymətləndirilmə prosesi vaxtı istehsal potensialı çoxda vacib əhəmiyyət daşıyır. Ölkə nəznindəki

müəssisələrin amartizasiya tipli göstəriciləri mümkün istehsal potensialının təhlil edilməsinə görə əsas götürülməyə bilər.

İnfrastruktur anlayışı infrastruktur və institusional tipli amillər ilə ifadə olunur. İnvestisiya potensialının təhlil olunması prosesində başlıca yeri nəqliyyat şəbəkəsi tutur. Buraya avtomobili, dəmiryolunu, hava yollarını, eləcə də, su nəqliyyatını daxil edə bilərik. Nəqliyyat tipli şəbəkə əgər investisiya fəaliyyəti yoxdursa investisiyalaşmanı reallaşdırmır. Ona görə ki, nəqliyyat vasitələrinin köməyi ilə istehsal prosesi reallaşır. Buna uyğun olaraq investisiya fəaliyyəti də, reallaşır.

İnfrastruktur potensialının təhlilində iştirak edən amillərə mövcud nəqliyyatın sıxlığı, yol xətlərinin uzunluğu, nəqliyyatla yük daşınması, regionda yolların təmiri, regiona nəzərən istismar olunmuş yolların varlığı, regiona nəzərən neft-qaz xətlərinin mövcudiyyəti, su nəqliyyatının mövcudluğu, aeroportların varlığı, rabitə və kommunikasiya aiddir.

Region üzrə investisiya potensialı institusional və innovasiya xarakterli potensialların təhlili ilə inkişafa çatır. Bazar tipli infrastruktur isə paytaxtda, yaxud digər iri şəhərlərdə məskən tuturlar. Regionlara uyğun olaraq bazar infrastrukturunu müəyyən bir nümayəndəlik və filial qismində fəaliyyətdə olurlar (<http://www.economy.gov.az/>).

Bazar tipli infrastrukturun təhlilini aparan zaman təkcə bazar tipli institutlarının sayından yararlanmaq kifayət etmir. Onun üçün də onlar xidməti göstəriciləri vasitəsilə tamamlanmış olurlar. Hər birimiz, iqtisadiyyatın inkişaf prosesini təhlil etdiyimiz vaxt, texnika, texnologiya, eləcə də, informasiya və maliyyə tipli resursların ötürülməsini də hər zaman göz önündə saxlamalıyıq. Bütün bunlarla bərabər investisiya tipli potensialın təhlil edilməsi prosesində inflyasiya da, əsasdır.

Maliyyə tipli potensialın mümkün göstəriciləri regionun ümumi büdcəsinin gəliri vasitəsilə aşkar olunur. Əslində isə büdcə gəlirini təmin edə bilmək üçün prosesə vergiləri cəlb edirlər. Müəyyənləşdirilmişdir ki, büdcə daxilolmaları, əslində mövcud əmək potensialının uyğun xarakterik keyfiyyətlərindən, həmçinin firmaların işinin

səmərəli bir şəkildə təşkil edilməsindən, eləcə də, vergilərin toplanmasından və b. mühüm ünsürlərdən asılıdır.

İnvestisiya üçün nəzərdə tutulan statistik göstəricilər özündə investisiya və qeyri-investisiya cəlbediciliyinin toplusunu ehtiva edir. Uyğun olaraq cəlbedicilik göstəriciləri mümkün səviyyə həddi, şəhər və kənd əhalisi üçün yaxın həddədir. Adı çəkilən statistik xarakterə malik göstəricilərə isə əhalinin sayı və strukturu, sahəni, kommunikasiyanı, mənzillərin enerji ilə təchiz olunmasını, nəqliyyatdan istifadə edilməsini və b. misal kimi çəkə bilərik.

Cəlbediciliyi qeyri-investisiya tipli növünə isə biz, havanın müxtəlif formal və xarakteristikali tullantılar vasitəsilə çirklənməsini, eləcə də, çirkab sularının törətmiş olduğu fəsadları, həmçinin torpaqların zaman keçdikcə istifadəyə yararsız bir hala gəlməsini, bundan başqa qəzalı binaların yerləşdiyi məkanları, təbii artımın səviyyəsinin aşağı enməsinə və b. şeyləri nümunə kimi çəkə bilərik.

Belə ki, müəyyən olunmuş şərtlər daxilində investisiya və qeyri-investisiya cəlbediciliyinin mümkün göstəriciləri içində ehtiyac duyulduğu zaman müsbət və mənfi xarakterli təsirləri araşdırmaq mümkündür. Əslində onlara, çoxaltmaq üsulunun köməkliyi ilə investisiya cəlbediciliyi və azaltmaq üsulunun yardımı vasitəsilə qeyri-cələdiciliyi şəklində təsir edə bilərik.

Bu zaman bizim kəmiyyət göstəricilərinə ehtiyacımız olur ki, onlar da, 4 növə bölünürlər:

1. 10 ildən çox qeyri-müəyyən dövr
2. 5 -10 il arası uzun dövr
3. 1-5 il arası ortamüddətlilik
4. 1 ildə az qısamüddətli.

Bu göstəricilər dinamika tipli göstəricilər nəznində yaranır. Belə ki, bu tip göstəricilərin yardımı ilə investisiya cəlbediciliyini tədqiq etdikdən sonra, bir sıra ixtisaslaşmış beynəlxalq xarakterli və dünya miqyaslı təşkilatların investisiya

fəaliyyətini özündə ehtiva edən hesabatlarına baxacağıq. Bu isə, öz əksini növbəti yarımfəsildə tapmışdır.

1.3. İxtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatların illik hesabatlarının dövlətin investisiya siyasətinə təsiri

Ölkəmizin ticarət xarakterli əlaqələrinin durmadan genişləndirilməsində və dərinləşdirilməsində respublikanın bir sıra beynəlxalq xarakterli iqtisadi təşkilatlarda iştirak etməsi, regional baxımdan iqtisadi-ticarət tərkibli əməkdaşlığa qoşulması və başqa-başqa ölkələrdə imzalanmış olan ticarət xarakterli müqavilələri xüsusi bir əhəmiyyətə malikdir.

Ticarət kontekstində İƏT (İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı) ilə Azərbaycan arasında əlaqələr reallaşdırılır. Ona görə ki, artıq 14 ildir ki ölkəmiz bu təşkilatın üzvüdür. Ancaq, ölkəmizin bəzi İƏT layihələrinə qoşulması niyyət protokolları halındadır. Tədqiqat işində ölkəmizin İƏT ilə birgə əlaqələrinə, ölkənin ixrac ehtiyatında təşkilatın tutduğu yerin dəqiqləşdirilməsinə, ticarət tipli əlaqələrinə və bu əlaqələrin yaxşılaşdırılması yönündə görülən işlərə üstünlük verilməsini olduqca məqsədəuyğun saya bilərik(Məmmədov Ə.S.,2015: səh.429).

Belə ki, ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsində İƏT ön pillələrdə məskən salıb. 2015-2016-cı il tarixi üçün ölkənin İƏT ölkələri ilə birgə ticarət tipli dövriyyəsinin ümumi miqdarı həcmi 3.198,42 mln. dollar, idxalın ümumi miqdarı 1.571,95 mln.dollar,ixracın miqdarı 1.617,44 mln. dollar olmuşdur. Cari il üçün ölkənin xarici ticarət dövriyyəsində tutduğu miqdarı pay 15,54 % , ixracda isə 14,18 % təşkil etmişdir (DSK-2016).

Ümumi olaraq ölkəmizin İƏT ilə əməkdaşlığının biz 4 fərqli istiqamətdə əsaslandırılabilir:

1. İqtisadiyyatın fərqli-fərqli sahələrində orta müəssisələrin təşkili;
2. Birgə nəqliyyat-kommunikasiya, eləcə də, ticarətin hər bir növünün inkişafı məqsədilə əməkdaşlıq etmək;

3. Regional xarakterli statusu olan azad iqtisadi zonaların varlığı;
4. Elmi-texniki xarakterli birgə əməkdaşlıq.

Milli ticarət sistemində əldə olunan uğurlar baxımından ölkəmizin Ümumdünya Gömrük Təşkilatına üzv olması olduqca vacib bir əhəmiyyətə malikdir. 1992-ci ildən etibarən günümüzdə kimi ölkənin xarici və daxili ticarət siyasətinin əsas tərkib hissəsi hesab olunan vahid gömrük siyasətinin reallaşdırılması nəticəsində respublikamızın beynəlxalq xarakterli əlaqələri daha da geniş vüsət almış və keyfiyyət baxımından təzə, üst səviyyəyə çatmışdır. Müəyyən olunmuş ticarət qaydalarının bir qədər sadələşdirilməsi ilə Azərbaycanla ÜGT arasında XIF əmtəə nomenklaturası (ƏN) əsasında vahid gömrük tarifinin hazırlanması, gömrük rüsumlarının alınması və onların tətbiq olunması, məhsulların mənşə ölkəsinin təyin olunması, gömrük məqsədləri naminə malların qiymətləndirilməsi haqqında razılaşmalar əldə olunmuşdur. Ölkəmiz “Malların təşkili və kodlaşdırılması üzrə harmonikləşdirilmiş sistem haqqında Beynəlxalq Konvensiya” ya 2001-ci ildə qoşulmuşdur. Respublikamızın ÜGT-nin Siyasi Komissiyasında təmsil edilməsi AR DGK-nin mühüm qazanlarındanır.

Ölkənin iqtisadiyyatında, yəni ixracında mühüm pay bölgüsü neft və neft məhsullarına aiddir. Buna görə də, ixracın təqribən 80%-i neft məhsullarına aiddir. İxrac edilmiş məhsullar nəqliyyat ilə dünya bazarına ötürülür. Bu ölkələrə Avropa və Yaxın Şərq ölkələri, eləcə də, Rusiya aiddir. Belə ki, büdcənin əsas hissəsini tamamlayan neft gəlirləridir. Bunun üçün də neftin mümkün qiymətinin dünya bazarında dəyişməsi ölkənin iqtisadiyyatına təsir göstərir. Dünya üzrə bu dəyişməyə OPEK ölkələri təsir göstərir. Çünki ümumi istehsalın 65-70%-i məhz bu ölkələrin öhdəliyindədir. Bu dəyişiklik isə özünün milli ixracın nəticəsi olan neftin qiymətdə də göstərir (Əliyev T.N., Babayev M.T,2003: səh.76).

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, ölkəmizdə xarici ticarətinin inkişaf etməsinə əks təsir göstərən əsas amillər arasında başlıca olaraq, dünyavi iqtisadi əlaqələrin zəifliyi, iqtisadi xarakterli əməkdaşlığın ehtiyac duyulan səviyyəyə uyğun bir şəkildə diversifikasiya edilə bilməməsi, hasilat sənayesinin daha da çox və üstün olması, eləcə

də, aqrar sektor ilə bağlı olan investisiya tələbatının tamlıqla ödənilə bilməməsini misal olaraq çəkə bilərik. Sırf ixrac siyasətinə isə təsir edən amillər:

- malların çox hissəsinin rəqabətliliyinin aşağılığı;
- təzə növ məhsulların istehsalının zəifliyi;
- sənaye məhsullarının dünya bazarında olan digər məhsulların keyfiyyəti baxımından daha aşağı olması;
- xarici ticarət ilə bağlı olan milli qanunvericiliyin DTT-nin əksər tələb və normalarına cavab verə bilməməsi.

Son vaxtlarda iqtisadi subyektlərin daha çox region üzrə olan əməkdaşlığa üstünlük verdikləri danılmaz bir haldır. Olduqca təbiidir ki, ölkənin regional xarakterli təşkilatlar ilə qurmuş olduğu əməkdaşlıq əlaqələrində idxal ilə yanaşı, həmçinin, ixrac prosesi də, müəyyən bir üstünlük sahibidir. “Azərbaycan Respublikasında xarici ticarətin sərbəstləşdirilməsi haqqında” Qanunun qəbul olunması ilə əlaqədar olaraq xarici ticarət nəznində mal dövriyyəsi prosesi olduqca yüksəlmişdir.

Azərbaycanın regional xarakterli iqtisadi əməkdaşlığında bir qayda olaraq İslam Konfransı təşkilatı, Qara dəniz İƏT, GÜÖAM və s. pay sahibidir. Bir qayda olaraq, GUÖAM ölkələri içində iqtisadi xarakterli əlaqələrin ehtiyac duyulan səviyyəsinin müşahidə edilməməsi buraya üzv olan dövlətlərin iqtisadi baxımından inkişafının bir qədər az və geri olması ilə əlaqəlidir. GUÖAM ölkələri üçün xarici investisiya göstəricisi adam başına 5-15 ABŞ dolları arası olduğu halda, ölkəmiz üçün bu qiymət göstəricisi 64 ABŞ dollarına yaxındır (<http://www.worldbank.org/>)

GUÖAM-ın bəzi tədbirlər reallaşdırır ki, onlar da regional təşkilatların mənafeyini təmin etməyə çalışır :

1. Azad ticarət zonalarının GUÖAM hüdudlarında təşkili;
2. Bəzi sahələrdə öncədən razılaşdırılmış olan iqtisadi siyasətin reallaşdırılması;
3. Milli valyutalar ilə bağlı birgə dönərlilik şərtləri barədə müqavilənin imzalanması;
4. İmzalanmış sazişlərin konkret layihələrə cəlb olunması və əməkdaşlığa uyğun olaraq ixtisaslaşmış orqanların mövcudluğu.

Ölkəmizin tərkib hissəsi olduğu daha bir təşkilat Qara dəniz İƏT-dir. Belə ki, dünya əhalisinin 6,0%-i, ərazisinin isə 5,32%-i QIƏT-nin öhdəliyindədir. QIƏT-nin olduqca böyük imkanları vardır ki, bu da, dünya təsərrüfatının inkişafı üçün çox vacibdir.

Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra girdiyi ilk birlik İslam Konfransı Təşkilatıdır (İKT). Bu təşkilata daxil olan ölkələr bir sıra xüsusiyyətlərlə bir-birinə (tarixi, mədəni, dini) bağlanır. Azərbaycan bu təşkilata üzv olduqdan sonra İran, Indoneziya, BƏƏ, Pakistan, Suriya və s. ilə ticarət tipli əlaqələrə malik olmuşdur.

Ölkədə iqtisadiyyata cəlb olunan investisiyaların artması əməkdaşlığın da, hər il böyüməsi deməkdir. Ölkə baxımından daxil olduğumuz təşkilatlar aşağıdakı sxemdə verilmişdir.

Şəkil 2: Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsi olduğu təşkilatlar

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi// www.supremecourt.gov.az/

Ölkədə sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı olan tədbirlərə 2002-ci ildə Sahibkarlar Şurasının təşkil edilməsi aiddir. Bu şuranın ölkədə biznes şəraitinin daha da yaxşılaşdırılmasında, həmçinin bu sahəyə qarşı olan dövlət qayğısının artırılmasında, mövcud olan problemlərin təhlil olunaraq ehtiyac duyulan tədbirlərin reallaşdırılmasında əhəmiyyəti xüsusidir.

Ölkədə investisiya şəraitinin monitorinqini Dünya Bankının Xarici Investisiyalar üzrə Məsləhət Xidməti (FIAS) reallaşdırır. Keçirilmiş olan tədbirlərin icra olunması ilə əldə edilmiş qabaqcıl xarakterli planlara, ölkəmizdə Investisiyaların Təşviqi və Məsləhət Fondunun yaradılması da daxil edilir. Əlavə olaraq Dünya Bankının müəyyən ekspertlərinin yardımı vasitəsilə “Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında” və “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” qanun layihələri imzalanmışdır.

Qeyd etmək vacibdir, 2016-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına yatırılmış olan investisiyaların miqdarı 28 mlrd dolları keçmişdir. Bunun isə 17 mlrd dolları daxili olduğu halda, 11 mlrd dolları xarici xarakterlidir (SOCAR: İllik hesabat-2017).

Aşağıda verilmiş olan və 2009 və 2017-ci illəri ehtiva edən cədvəldə (1.1) , ölkəmiz üçün xarakterik olan yerli investisiyalarda müşahidə olunan dəyişikliklər və onların göstəriciləri verilmişdir.

Cədvəl 1: 2009-2017-ci illərdə yerli investisiyada rastlanan dəyişikliklər(Dünya miqyasında)

Uyğun tarix	Dəyişikliyi qəbul edən ölkə sayı	Edilən dəyişiklik sayı	Liberilizasiya prosesi	Məhdudiyət sayı	Neytral
2009	46	89	61	24	4
2010	54	116	77	33	6
2011	51	86	62	21	3
2012	57	92	65	21	6
2013	60	87	63	21	3
2014	41	74	52	12	10
2015	49	100	75	14	11
2016	59	125	84	22	19
2017	65	126	93	18	15

Mənbə: UNCTAD -2018/<https://unctad.org/>

UNCTAD-ın 2018-ci il üçün verilmiş statistik göstəricilərinə əsaslanaraq hazırladığımız və yuxarıda qeyd etmiş olduğumuz cədvəldən də, aydın göründüyü kimi 2009-cu ildən başlayaraq 2017-ci ilə kimə dəyişiklik edən ölkə sayı 19-a qədər artmışdır. Uyğun olaraq dəyişiklik sayı isə, 32-ə qalxmışdır. Liberilizasiya prosesi öz maksimal həddini yaşadığı halda, məhdudiyət sayı get-gedə azalmışdır.

2009-2011-ci illəri özündə ehtiva edən UNCTAD, yəni, BMT-nin Ticarət və İnkişaf Konfransı tərəfindən reallaşdırılmış olan sorğuya istinad edərək deyə bilərik ki, Avropanın Transmilli Korporasiyaları 2011-ci il tarixində xaricdə investisiya fəaliyyətlərini möhkəmləndirmək kimi fikirlərdən uzaq idilər. Bunun tərsinə həmin sorğuya istinad edərək deyə bilərik ki, Asiya mənşəli TMK-lar xarici investisiya qoyuluşlarında 2011-ci ildən etibarən 13 %-ə qədər artım əldə etməyə çalışılmışdır. Belə ki bu TMK-ların təxminən 57 ,00 %-i xaricə daha artıq investisiya yatırmaq məqsədlərini göz önünə sərmişdir. PWC-nin 12-ci illik CEO sorğusu bizlərə sübut etdi ki, Asiyaya məxsus menecerlərinə nəzərən, investisiya yatırmaqda daha da maraqlı tərəf qismində çıxış edən Yapon TMK-larının menecerləri isə daha bədbin xarakterlidirlər . Yerli promouşun isə TMK-ların coğrafi mənşəyinə uyğun bir şəkildə müəyyən dərəcədə xarici sərmayə qoyuluşlarına uyğun olmalıdır. Hal-hazırda Asiya ölkələrinin TMK-larının ölkəmizə sərmayə yatırımı olduqca böyükdür. Ölkəmiz üçün xarici xarakterli birbaşa investisiyaları ölkəyə cəlb edərkən müəyyən bir sahədə ixtisaslaşmış olan TMK-larla iş birliyi yaratmağı öncədən uyğun iki meyara nəzərən hesablamaq lazımdır:

- 1) Ölkənin ən çox hansı sahədə xarici birbaşa investisiya cəlb edə bilmək şansı var;
- 2) Daha çox hansı sahələrdə TMK-lar nisbətən fəal siyasəti sərgiləyirlər.

Unutmaq olmaz ki, milli TMK-lara yönəlmiş olan siyasət nəznində sərmayə qoyuluşlarına təsir edən faktorlar göz önündə tutulmalıdır. Bu faktorlarla “Yerli bazarın miqyası” üzrə olduqca uzunmuddətli bir perspektivdə nəaliyyət əldə olunursa, qısa və orta muddətli xarakter daşıyan investisiyalar “Tədarükçülərin və partnyorların mövcudluğu”, “Xarici və yerli bazarlara çıxış” istiqamətlərində tədqiqi xarakterli nəaliyyətlər əldə edilməsinə səbəb ola bilərlər.

Aşağıda verilmiş olan cədvəldə 2016 və 2017-ci illər üzrə ölkəyə daxil olan investisiyaların müqayisəsi verilmişdir.

Cədvəl 2: 2016-2017-ci illərin xarici birbaşa investisiyaları

Xarici birbaşa investisiyalar	2016	2017
Daxili DYY(mln.dollar)	4,500	2,868
DQİ səhm. (mln.dollar)	26,682	29,550
Greenfield investisiya miqdarı	25	23
Daxili Dİİ tərkibində (GFGF,%)	47,7	n/a

Mənbə:UNCTAD -2018/<https://unctad.org/>

UNCTAD-ın 2018-ci il üçün ayrılmış statistik məcmuəsindən alaraq hazırladığımız cədvəl 2-ə əsasən deyə bilərik ki, 2017-ci ilə nəzərən daxili investisiya miqdarı 2016-cı ildə daha çox olmuşdur. Bunun əksinə,səhmlər üzrə olan göstərici 2017-ci ildə artmışdır.

Umumiləşdirərək qeyd edə bilərik ki, investisiya cəlbediciliyinin nəzəri-metodoloji aspektlərini tədqiq edərək müəyyən etdik ki, ölkə üçün iqtisadi sferada investisiya qoyuluşları 2011-ci ildən başlayaraq bu günə kimi hər daim artaraq inkişaf etmişdir. Uyğun olaraq bir sonrakı fəsildə isə biz, Azərbaycan Respublikasının xarici investisiya cəlbediciliyinin hal-hazır ki müasir vəziyyətini dərinlən tədqiq edəcəyik.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Respublikamızda investisiya qoyuluşlarının qanunvericilik bazasını formalaşdıran normativ-hüquqi aktlar

Ölkəmizdə investisiyaların cəlbi məqsədlə “açıq qapı” siyasəti reallaşdırılır. Ölkənin yürütmüş olduğu siyasətin bəhrəsidir ki, bu gün çoxlu sayda xarici investisiyaların cəlbi ilə yanaşı, eləcə də olduqca yüksək keyfiyyətli və rəqabətə davamlı məhsulların istehsalı baş tutaraq ölkəmiz nəliyyətlər əldə edir. Ötən vaxt ərzində ölkədə investorların şəxsi hüquq və mənafeələrinin müdafiə olunması, yerli mülkiyyətin toxunulmaz olması, yerli və xarici sahibkarlara eyni növ iş şəraitinin təşkil edilməsi, qazanılmış olan mənfəətdən heç bir maneə olmadan istifadə edilməsi ilə əlaqəli önəmli qanunlar qəbul olunmuşdur. Günümüzdə ölkədə investisiya fəaliyyətini tənzimləyən “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” və “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” qanun vardır.

“Xarici investisiyaların qorunması” haqqında qanun ölkəyə xarici kapitalın girişini təmin edir. Belə ki sözü gedən qanun ölkə ərazisində xarici yatırımların hüquqi və iqtisadi xarakterli prinsiplərini aşkarlayır. Respublikanın bir sonrakı qanunvericiliyi isə ona cavabdehdir ki, əgər investisiya yatırımı pisləşərsə, 10 illik bir müddət nəznində xarici xarakterli yatırımlara investisiya qoyuluşunun reallaşdırdığı vaxt qüvvəyə minmiş olan qanunvericilik tətbiq olunur (2-ci bölmə, maddə 10/11). Sözügedən müddəalar milli xarakterli təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təminatını, eləcə də vergitutma və ətraf mühitin mühafizəsi haqqında olan qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə aid olunmur (“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Qanun).

Günümüzdə hüquqi xarakterli şəxslərin dövlət qeydiyyatına götürülməsi prosesləri olduqca sadə bir hala salınmışdır və bəzi problemlər öz həllini tapmışdır. Demək lazımdır ki, xarici yatırımlı müəssisələr milli qanunvericilik aktları vasitəsilə qadağan edilməmiş müəyyən bir fəaliyyət növünü özünə məşğuliyyət olaraq seçə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi xarici yatırımlı müəssisələrin qeydiyyatına alınmasını təmin edir. Bu prosesi tənzimləyən isə “Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında” qanunu sayılır. Xarici investisiyalı hər hansısa bir müəssisə dövlət qeydiyyatına götürüldüyü vaxtdan etibarən hüquqi şəxs statusuna malik olur. Bu cür müəssisələrin dövlət qeydiyyatına götürülməsi ilə bağlı təqdim olunmuş məlumat, vəkil edilmiş dövlət orqanı hansı respublika reyestrinə aiddirsə ona da, aid olunur. Xarici yatırımlı hər hansısa bir müəssisəni təkcə o vaxt dövlət qeydiyyatına almaqdan imtina oluna bilər ki, bu cür müəssisənin varoluş qaydası milli qanunvericilik qaydalarını pozulmuş və ya göstərilən sənədlər ehtiyac duyulan tələblərə uyğun olmasın, eləcə də, qarşıda duran fəaliyyət növləri milli qanunvericiliyə əsasən qadağan olunmuş olsun.

Qeyri-neft sektoruna investisiya cəlbinin ən vacib vasitələrindən biri özəlləşdirmədir. Bəzi xarici məsələn, Çin, İran, İsveçrə, Türkiyə, ABŞ, Fransa, BB, Hollandiya respublikada reallaşdırılan özəlləşdirmə prosesində iştirak etmiş və səhmlərinin ümumi olaraq 52 %-ni qazanmış və investisiyalar yatırmışlar.

Ölkəmizdə sərmayədarlığın şərtlərini “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” qanun müəyyən edir. Həmçinin özündə investisiyanın intensiv cəlbi və səmərəli şəkildə istifadəsini təmin edir (“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Qanun).

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri ilə bağlanmış olan səazişin başlıca şərti belədir ki, bu sazişin bütün vaxt nəznində imzalandıqdan sonra subyektlərin mövcud vəziyyətini mənfiyə doğru aparan, yaxud da, onların hüquqlarını daha da, məhdudlaşdıran şərtlər qoyulsa belə, sazişin şərtlərində dəyişiklik olunması ilə bağlı hər hansısa razılıq əldə olunmadığı halda, qüvvəsini itirmir.

Dövlət orqanları və hər hansısa səlahiyyətli şəxslərin istisnalıq təşkil edən mühüm hallarını çıxmaq şərti ilə, investisiya fəaliyyəti ilə birbaşa bağlı olan subyektlərin işinə heç kim heç bir halda müəyyən təsir göstərə bilməz.

Qanunla müəyyən edilən bəzi hallardan əlavə, investorların hüquqları qısıtlana bilməz. Dövlət orqanları ilə yanaşı digər orqanlar investorların və investisiya

fəaliyyətinin başqa subyektlərinin hüquqlarını pozan aktlar qəbul etdiyi zaman investisiya fəaliyyətinə xidmət edən subyektlərə vurulan zərəri bu orqanlar tamlıqla qarşılmalıdırlar. Zərərin qarşılınması haqda mübahisələrə uyğun məhkəmə yaxud arbitraj məhkəməsi nəzarət edir.

Biznesin ən vacib şərtlərinə vergini misal göstərə bilərik. Belə ki, vergi tənzimləmələrinə 1 yanvar 2001-ci ildə qüvvəyə minən "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi" ilə şəxsi nəzarət götürüb. Deyə bilərik ki, axır vaxtlar vergilərin sayı ilə yanaşı, sosial sığorta ödənişləri də olduqca aşağı düşüb. 1998-ci ildən bu yana vergi dərəcələri ardıcıl bir şəkildə endirilir. Məsələn:

- progressiv sistemindən proporsional sisteminə keçid edilməsi və uyğun olaraq vergi göstəricilərinin 35%-dən 24%-ə qədər azalması, ƏDV-nin 28%-dən 18%-kimi aşağı düşməsi, fiziki şəxslərin ödədiyi vergilərin 55%-dən 35%-ə qədər salınması;
- sosial sığorta tipli ayırmalarının 40 %-dən 25 %-dək azaldılması;
- Vergi Məcəlləsinin qəbul olunması vasitəsilə vergilərin 15%-dən 9%-ə düşməsi;
- məşğuliyyəti kənd təsərrüfatı olanların 2014-cü ilə qədər torpaq vergisini çıxmaq şərti ilə başqa vergilərdən azad olunması(DSK).

Bununla bərabər vergi idarəçiliyi bir qədər daha təkmilləşdirilmiş, həmçinin yoxlamaların sayı önəmli dərəcədə aşağı salınmış, sahibkarlığın inkişaf etməsinə maneə törədən müdaxilələrə qarşı qoya bilmək naminə bəzi tədbirlər reallaşdırılmışdır.

Gömrük orqanlarının reallaşdırmış olduğu fəaliyyətin beynəlxalq standartlar çərçivəsinə salınması proseduraların nisbətən sadələşdirilməsi və onun şəffaflaşdırılması naminə Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə birlikdə Ümumdünya Gömrük Təşkilatı proqram reallaşdırırlar. Günümüzdə ixrac rüsumları aradan qaldırılmış, uyğun olaraq idxal rüsumları üçün 15 %-lik bir maksimal hədd müəyyən edilmişdir. 30 aprel 2007-ci ildə qəbul olunmuş "Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" Fərman çoxpilləli biznes üçün başlanğıc proseslərinin daha da sadələşdirilməsi prosesini, mümkün olan hər bir bürokratik

xarakterli əngəllərin və süründürməçilik kimi hallarının aradan götürülməsi proseduru öz hədəfində saxlayır.

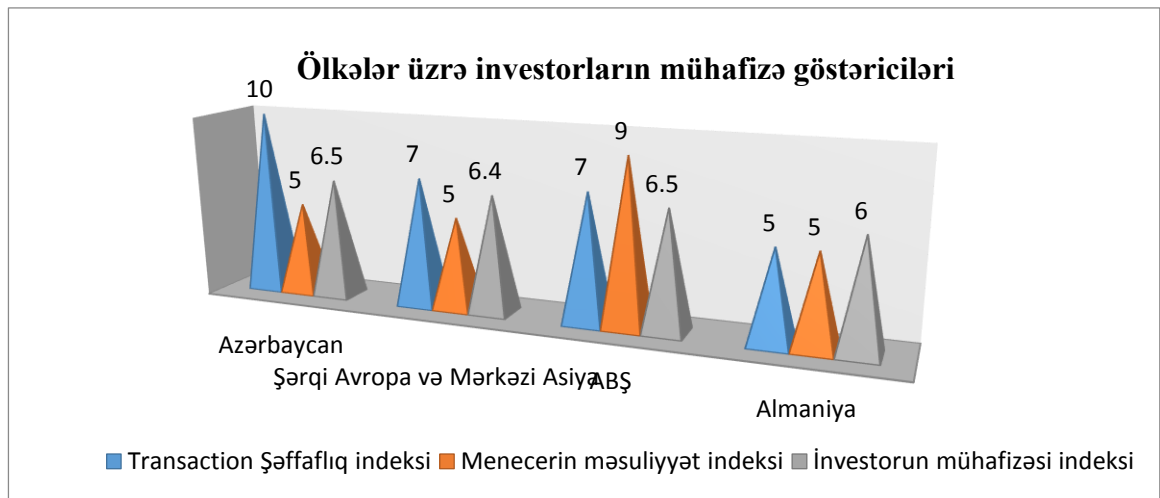
Fərmana uyğun olaraq deyə bilərik ki, uyğun dövlət qurumları vahid kodlaşdırma sisteminin tətbiq edilməsi vasitəsilə sahibkarlıq subyektlərinin mümkün fəaliyyətinin "bir pəncərə" prinsipinin yardımı ilə təşkil edilməsini həyata keçirməkdə iştirak edirlər. Cari ilin ilk yarısından etibarən təkcə 24 min təsərrüfat subyekti "bir pəncərə" prinsipi nəznində qeydiyyatla salınmışdır. Bu cür fərmana imza atılması onu sübut edir ki, ölkə daxilində sahibkarlığın inkişaf etməsinə əngəl törədən hər bir maneələrin yox edilməsi naminə olduqca önəmli addımlar atılır. Həmçinin daxili bazarda rəqabətin sürətli bir şəkildə genişlənməsi, təbii dövlət tərəfindən qoyulan qiymətlərin daima tənzimlənməsi üçün Prezidentin sərəncamına görə və 2002-ci il yanvar 31-i tarixində "Azərbaycan Respublikasının Tarif Şurası" istifadəyə verilmişdir (<http://www.senaye.gov.az/>).

Vətənimizdə bəzi tədbirlər reallaşdırılır ki, onlarında əsas məqsədi lisenziyalaşdırmanın sadələşdirilməsidir. Buna uyğun olaraq deyə bilərik ki, lisenziyalaşdırılan fəaliyyət növlərinin ümumi miqdarı həddi 240-dan 30-a düşürülmüş, lisenziyanın vaxtı isə uyğun olaraq 2 ildən 5 ilə kimi artırılmışdır. Belə ki, lisenziyalaşdırmanın tətbiq edilməsi azad rəqabətin inkişaf etməsinə, istehsal edilən məhsulların, eləcə də, göstərilən xidmətin keyfiyyətinin artmasına səbəb olmuşdur.

"İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" olan təzə qanun "Xarici investisiyaların qorunması haqqında" və "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" olan hər iki qanunu əvəzləməyə xidmət edir. Hər iki qanundan fərqli bir şəkildə təzə layihə, beynəlxalq təcrübənin ən əsaslı elementlərini özündə birləşdirir. Başqa ölkələrin bu yöndə illər boyu toplanan təcrübəsinə misal kimi baxaraq qanun layihəsinə uyğun investisiyaların qorunması, investisiya fəaliyyəti vaxtı üzləşilən mübahisələrin həll edilməsi prosesi və başqa həlledici məsələlər ilə əlaqəli yeniliklər daxil olunub. Bu cür təcrübə əslində Qazaxıstanda və Belarusiyada tətbiq edilmişdir (Ağabəyli A. Nəcəfov E., 2007: səh.59). Qazaxıstanda investisiya fəaliyyəti "Xarici investisiyalar haqqında" və "Dövlətin

birbaşa investisiyaları müdafiəsi haqqında” olan qanunlar nəznində tənzm olunurdu. Sonradan qüvvəyə minən “İnvestisiyalar haqqında” qanun isə ölkə üçün əlverişli investisiya mühitinin yaranmasının və xarici investisiyaların cəlb olunmasının təzə sübutu idi. Qəbul olunmuş bu yeni qanunvericilik aktı yerli və xarici investorlara görə bərabərhüquqlu şərtlərin, vahid reyestrli zəmanətin və imtiyazların verilməsini təmin edirdi. Eləcə də bu anun yuxarıda verilmiş qanunları özündə əks etdirdiyindən iki hissədən təşkil olunmuşdur. İlk hissə investisiyaların hüquqi yolla tənzi, ikinci hissə dövlətin investisiyalara qarşı olan müdafiə tədbirlərini əhatələyir. Bu tədbirləri isə biz, ölkələr üzrə də, xarakterizə edə bilərik.

Şəkil 3: İnvestorların mühafizəsi üzrə müqayisə olunması.

Mənbə: Doing Business – 2018/<https://www.doingbusiness.org/>

Belə ki, şəkil 3-dən görüldüyü kimi, Doing Business-in 2018-ci il üçün nəzərdə tutulan məlumatına əsasən Azərbaycanda, investisiya prosesinin şəffaflığı yüksək səviyyədə təmin olunur. Eləcə də, investorun mühafizə indeksi digər müqayisə etdiyimiz ölkələrə nəzərən daha yüksəkdir. ABŞ-da isə, menecerin məsuliyyət indeksi daha yüksəkdir və onların hüquqlarının mühafizəsi ön plandadır. Bununla da, ABŞ bu göstərici üzrə digər üç ölkəni geridə qoyur. Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya ölkələri isə hər üç göstərici baxımından bərabərdir. Almaniya isə öz stabillik halını yaşayır.

Əslində dövlət investisiyalarından hər bir sahədə yararlanmaq heç də, doğru sayılmır. Belə investisiyaların təkə prioritet yönlərdə, eləcə də, regionlarda istifadə edilməsi daha da artıq səmərə təşkil edə bilər. Ona görə ki, günümüzdə respublikanın hər 10 iqtisadi xarakterli zonasından təkə 9-u dövlət büdcəsindən dotasiya götürür. Habelə Gəncə, Şirvan, Yevlax, Şəki və Lənkəran tək şəhərlərin gəlirləri onların mövcud xərclərindən təxminən 5-6 dəfəyə qədər aşağıdır. Bu cür olduqda regionları dotasiya ilə ayaqda tutmaq yerinə, bu vəsaitləri müəssisələrin bərpasına yaxud inşasına sərf etmək daha yaxşı hesab olunardı. Sırf bununla əlaqədar 2006-cı il mart ayının 30-da "İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında" sərəncam qəbul olunmuşdur ki, o da özündə qeyri-neft sektorunda investisiyaya marağın ödənilməsi məqsədini daşıyır ("Asılı təsərrüfat cəmiyyətlərinə investisiyaların uçotu üzrə" standart).

Bu baxımdan dövlət büdcəsinin gəlirlərinin sturukturunda mənbələrin pay nisbəti müxtəlif olmuşdur. Bu sahədə baş vermiş dəyişikliklərə dair cədvəl 3-ün məlumatlarından daha aydın təsəvvür yaranır:

Cədvəl 3: 2016-2020-ci illər üzrə dövlət büdcəsi gəlirlər və ÜDM

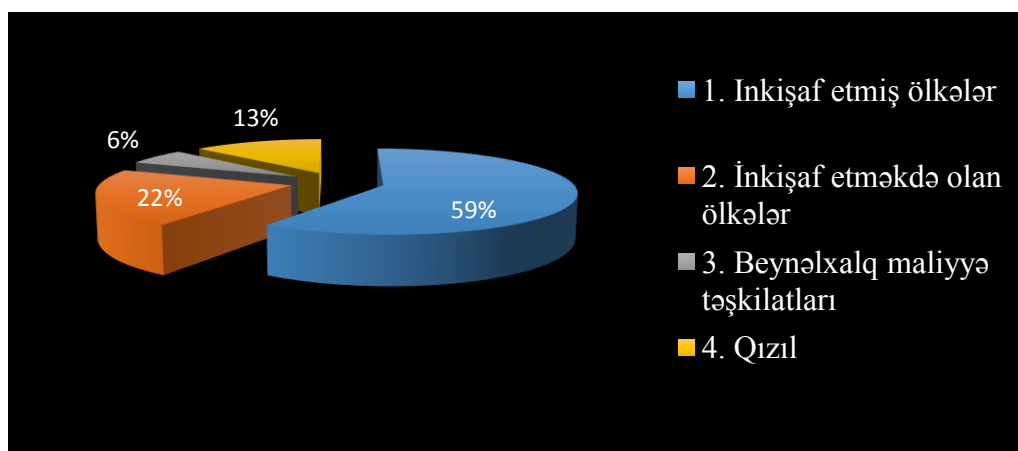
Vergilərin adı və göstərici (%)	2016	2017	2018	2019	2020
Digər vergilər	0,8	0,6	0,7	0,6	0,6
Sair daxilolmalar	14,0	10,2	14,9	15,4	20,6
Dövlət büdcəsinə daxil olan vergi	29,0	23,5	28,1	29,8	36,0
ƏDV	6,0	5,2	5,4	6,3	6,7
Aksiz	1,0	0,9	0,9	1,0	1,2
Hüquqi şəxsləri üçün nəzərdə tutulmuş mənfəət	3,3	3,3	3,1	3,1	3,3
Torpaq üçün vergisi	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Fiziki şəxslər üçün olan vergi	1,9	1,5	1,2	1,2	1,6
Xarici iqtisadi fəaliyyətlə əlaqəli olan vergilər	1,4	1,3	1,4	1,6	1,6
Mədən vergisi	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
Əmlak vergisi	0,3	0,2	0,2	0,3	0,3

Mənbə:Dövlət Statistika Komitəsi-2020/[https:// www.stat.gov.az/](https://www.stat.gov.az/)

Cədvəldən göründüyü kimi 2016-cı ildən etibarən sair daxilolmalar,artdığı halda,torpaq və mədən vergisi sabit qalmış,dövlət büdcəsinə aid vergilər, eləcə də, aksiz,ƏDV,xarici xarakterli ,fiziki və hüquqi şəxslər üçün olan vergilər azalıb-artmışdır.

Dövlət Neft Fondunun hesabına "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti"nin nizamnamə kapitalı formalaşdırılmışdır. Şirkətin əsas fəaliyyət planına qeyri-neft sektoruna aid təşkilatlarından səhm almaqla investisiya yatırılması daxildir. Əlavə olaraq, bu şirkət sözügedən təşkilatların idarəsində iştirak və qərar qəbulu zamanı veto vermək hüququna sahibdir. Eləcə də, buna dividend alqısını da, aid edə bilərik. Əslində bu sistem birinci dəfə İngiltərədə istifadədən keçib. İngiltərə də, müddətli qoyulan investisiyalar təkcə dividend ala bilmək şərti ilə dövlətə aid olan təşkilat və müəssisələrə yatırılır. Dövlət Neft Fondunun investisiya portfelində ölkələr üzrə pay nisbətini şəkil 2-də daha ətraflı görmək mümkündür.

Şəkil 4: ARDNF-nin investisiya portfelinin ölkələr baxımından bölünməsi (2020-ci il).

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu-2020/ [https:// www.oilfund.az/](https://www.oilfund.az/)

Şəkil 4-dən göründüyü kimi, ARDNF-a investisiya portfelində ən yüksək faizlə 59%-lə inkişaf etmiş ölkələr ən çox yeri tutur.

Hələ 1955-1965-ci illərdə qardaş Türkiyə dövlətində Adnan Menderes hökuməti dövründə gəlirləri kənd təsərrüfatı istiqamətinə yönəldilmiş və uyğun olaraq bu sahəyə vergi güzəştləri tətbiq olunmuşdur. Bundan dolayı aqrar sahə olduqca yüksək inkişafa nail olmuş, sənaye üçün bazaya dönmüş, uyğun olaraq inkişaf etmiş emal tipli sənaye əmələ gəlmişdir. Ötən əsrin haradasa ikinci yarısında isə Cənubu Koreya dövlətində iqtisadiyyata yönəlik investisiya tipli yatırımların təqribi olaraq

90%-i dövlətin payına düşürdü. Bu cür misallar nəznində Azərbaycanın hazır ki inkişaf tempində xalq istehlakına məxsus mallar, kənd təsərrüfatına aid maşınlar, eləcə də yol və tikinti xarakterli maşınlar, həmçinin gübrə istehsalı, təsərrüfatının və sənayesinin bir sıra sahələri, əlavə olaraq Lənkəran və Mərkəzi Aran, Gəncə-Qazax, Naxçıvan MR kimi iqtisadi rayonlar milli prioritet tipli regionlar və sahələrdir.

İnvestisiya yatırımlarının təhlil edilməsi müsbət və mənfi cəhətləri üzə çıxarda bilir. İnvestisiyaya gərək duyan sektorların müəyyən edilməsi nöqtəyi nəzərdən bu təhlil öncəlik təşkil edir. Eləcə də, illər boyu investisiya yatırımlarında reallaşan dəyişikliklərin tempi, daxili və xarici tipli investisiyaların istiqamətləri və uyğun miqdarı həcmi, eləcə də bəzi başqa məsələlər növbəti yarım fəsildə təhlil obyektində şəkildə özünə yer tutur.

2.2. Azərbaycan Respublikasında investisiya qoyuluşlarının sahə strukturunun müasir vəziyyəti

İnvestisiya tipli fəaliyyətinin tənzimi olduqca mücərrəd xarakterə malik olan prosesdir. Anladığımız kimi investisiyanı şərtləndirən qərarlar tam şəkildə müəyyən olmayan bir şəraitdə qəbul olunur. Bir digər ifadə ilə, müəyyən nisbətlərin göz önünə alınması vaxtı bütün sözü gedən ölkələrin xarakterik xüsusiyyətləri göz önündə tutulmalıdır. Adıçəkilən nisbətlərə aiddir :

- İnvestisiyanın ümumi həcmnin ÜDM-ə olan nisbətinin qiyməti;
- Xarici tipli investisiyaların ümumi həcmnin yerli xarakter daşıyan investisiyaların ümumi həcminə olan nisbəti və b.

Tədqiqatlara görə transformasiya zamanı investisiyaların quruluşu iqtisadi xarakterli sistemin yaranmasında vacib əhəmiyyət daşıyır(Əlirzayev Ə.Q.,2002:səh.37). Ancaq bəzi ölkələrdə məhz bu prosedur üçün çətinlik törədən keçid iqtisadiyyatı şəkildə bir faktor mövcuddur. Çünki keçid dövrü zamanı iqtisadiyyatda olduqca ciddi dəyişikliklər müşahidə olunur. Ümumən deyə bilərik ki, iqtisadi sistemin müşahidə edilən xarakterik dəyişikliklərinə, iqtisadi xarakterli resusrlardan tək cə dövlətin

yararlanması ilə yararlılıq funksiyasının itirilməsi ilə bağlı hadisə, büdcə nəznində müşahidə olunan iqtisadi xarakterli böhran, transformasional xarakterli tənəzzül prosesi, eləcə də, struktur böhranı aiddir.

Demək mütləqdir ki, keçid dövrünün əsas xarakteristikası dövlətin iqtisadi xarakterli resurslarından təkbaşına yararlanmaq funksiyasının itirilməsidir. Belə ki bunun nəznində dövlətin iqtisadiyyatdakı əsas rolunda müəyyən prinsipial xarakterli dəyişikliklər müşahidə olunur. Belə ki bu dəyişikliklər bu istiqamətlərdə özünü biruzə verir: dövlətin həm iqtisadi qanunvericiliyi yaratması həm də ki, bazar subyektı olması; dövlətin iqtisadiyyata etdiyi təsirin nəticəsi olaraq təzə instrumentlərinin yaradılması; bazarda rastlanan uğursuzluğunun kompensasiya edilməsinin vacibliyi.

Dediklərimizdən belə bir ümumi nəticə çıxarmaq olar ki, inzibati-amirlik tipli iqtisadi sistemindən yerli bazar tipli münasibətlərinə keçid edən vaxtı dövlətin iqtisadiyyatda sərgilədiyi rolda da, müəyyən qədər dəyişiklik müşahidə olunur. Belə ki idarəetmə ilə yanaşı tənzimlənmə də, mahiyyətə bir-birlərindən fərqlənirlər. Əslində öncəsində inzibati-amirlik yeganə mülkiyyətçilik hüququna sahib ola qurum idisə, indi keçid dövrünün tənzimlənmə qaydaları mümkün “oyun qaydalarının” araşdırılması şəklində xarakterizə edilə bilər.

Bundan əlavə keçid dövrünün başqa bir xarakteristikası transformasional tipli tənəzzül prosesidir. Təzəcə tətbiq edilməyə başlayan bazar mexanizmi kordinasiyanı olduqca zəif bir şəkildə təmin edir. Mövcud vəziyyətdə isə prioritetlərdə dəyişikliyin müşahidə edilməsi, inzibati-amirlik sistemində olan sahələrdən bəzilərinin geriləməsinə və ya inkişafının qarşısının alınmasına şərait yarada bilər.

Qeyd edilənlərdən aydın olduğu kimi struktur böhranı elə bir sistemdir ki, tələb ilə təklifin arasında əmələ gələn və başqa-başqa sahələrin inkişafındakı disproporsiyalarla, uyğun olaraq strukturda müşahidə olunan pozuntularla xarakterizə edilir. Bununla yanaşı struktur xarakterli böhranları bəzən tsiklik xarakterli böhranlarla uyğun gəlməyə bilər, ancaq eyni vaxtda struktur xarakterli böhranları tsiklik xarakterli böhranlardan fərqlənərək uzun dövrü malik olur və yaranma səbəbləri

hər kəsə aydın olur. Həmçinin əlavə edə bilərik ki, struktur xarakterli böhranlar təkcə keçid dövründə yox, həmçinin başqa vaxtlarda da yarana bilər. Bu isə “Holland” sindromu şəklində təzahür edə bilər.

Sadalanmaların hər biri investisiya prosesinin effektiv bir şəkildə təminatı ilə əlaqədardır. Bu prosedurun tənzimi daxili imkanlar ilə yanaşı xarici kapitalın prosesə cəlb edilməsi ilə aktiv oluna bilər.

Son dövrlərdə dünyanın maliyyə sistemində reallaşan böhrana rəğmən, uğurlu bir şəkildə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin nəticəsi olaraq respublikamız dünya ölkələri arasında olduqca sürətli bir inkişaf tempinə sahib olan dövlətlərdən biri kimi qalır. Belə ki respublikamız Şərqi Avropada öz mövqeyini tutub. Respublikanın həm iqtisadi, həm də ki, sosial xarakterli sahələrinin inkişaf etməsi naminə hər bir maliyyə mənbəyindən vahid kapitalla 7657,7 mln manata kimi investisiya yatırılmışdır. Dövlət təşkilatlarında isə bu rəqəm 4532,9 mln manat, qeyri-dövlət təşkilatlarında 2824,7 mln manatdır(DSK-2018). Bu baxımdan əsas kapitalla yatırılmış investisiyaların iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə bölgüsü cədvəl 10-dakı (əlavə 1.) kimi göstərilmişdir. Göstərilmiş məlumatlara nəzərən əsas kapitalla yatırılmış investisiyanın 41 %-i sənaye sahələrinin payına, 10,89 %-i daşınmaz əmlakla, 3,6 %-i kənd təsərrüfatına, 2,8 %-i ticarət və xidmətə, 0,72 %-i restoranlara və mehmanxanalara, 2,10 %-i faizi səhiyyəyə, 0,15 %-i balıqçılığa, 0,41 %-i tikintiyə, 23,7 %-i nəqliyyata, 1,8 %-i rabitəyə, 0,20 %-i maliyyəyə, 7,11 %-i dövlət idarəçiliyinə, 1,55 %-i təhsilə, 4,01 %-i başqa kommunal, sosial və ələcə də, şəxsi xidmət sahələrinə ötürülmüşdür.

Başlıca kapitalla yatırılmış investisiyanın 5473,10 mln manatı yaxud da 73,1 %-i qeyri-neft sahəsinin, 1973,60 mln manatı yaxud da 27,10 %-i neftin inkişaf etdirilməsinə sərf olunub. Bunlarla bərabər xarici investorlardan əsas kapitalla qeyd olunan yatırımların ümumi həcmi 1487,31 mln manat yaxud da 33,40 % olmuşdur(DSK-2020).

Tikinti-quraşdırma sahəsinə yatırılan investisiyanın ümumi miqdarı ötən ilə nəzərən 55,5 %-ə qədər artaraq 4454,7 mln manata çatmışdır. Təyinatı istehsal olan

obyektlərin tikintisi zamanı isə 5545,1 mln manat investisiya istifadə olunmuşdur. Təyinatı qeyri-istehsal olan obyektlərin tikintisi zamanı isə 1912,6 mln manat investisiya yatırılmışdır(DSK-2020).

Maliyyənin artması vasitəsilə yatırılmış ümumi investisiyalarda olduqca əhəmiyyətli dərəcədə özünü biruzə verən dəyişikliklər müşahidə olunmuş və daxili investisiyaların xarici investisiyalara nəzərən üstünlük təşkil etdiyi görülmüşdür. Əsas kapital üçün ümumi investisiyanın 80%-i daxili, 20,0%-i isə xarici xarakterlidir . Qeyri-neft sektoruna 4978,8 mln manatı , neft sektoruna isə 2414,5 mln manat yatırım müşahidə olunur. Son dövrlərdə ölkəmizdə investisiya yatırımları sahəsində rellaşan dəyişikliklər aşağıdakı cədvəldə aydın bir şəkildə müşahidə olunur:

Cədvəl 4: 2010 -2018-cü illər ərzində iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların dinamikası

İllər	2010	2012	2013	2015	2018
mln manat Toplam inves.	14117,9	20251,1	21975,2	23181,8	30008,6
mln dollar	17581,4	25778,8	28000,5	32008,0	36189,3
mln manat Xarici inves.	6619,8	8002,6	8266,3	8548,4	10679,5
mln dollar	8248,8	10304,0	10440,9	10815,7	11864,4
mln manat Daxili inves.	7499,3	12048,4	13804,9	15532,8	18633,9
mln dollar	9344,6	15462,8	17468,6	20322,2	28768,1

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi-2018/ [https:// www.stat.gov.az/](https://www.stat.gov.az/)

Yuxarıda verilmiş olan cədvəldən olduqca aydın bir şəkildə görüldüyü kimi 2010-cü il tarixindən etibarən hər iki istiqamətdə də, investisiya yatırımları yönündə artım müşahidə olunur. Tədqiqatlar sübut edir ki, iqtisadi baxımdan inkişafda olan ölkələrdə yatırımlar qiymətli kağızlar ilə reallaşdırılır. Bunu isə səhmlərlə icra edirlər. Əslində “qiymətli kağızlara yatırım” inkişaf etmiş ölkələrdə “investisiya” anlayışı ilə eynidir. Qiymətli kağız bazarındakı dilerlər isə investisiya dilerləri adlanır və özlüyündə investisiya yönümlü bankları, maliyyə fondlarını və s. ehtiva edir. Ancaq keçid iqtisadiyyatı dövrü hakim olan ölkələrdə real investisiyalar birbaşa xarakterli yatırımlar formasında reallaşdırılır.

Ölkəmizdə xarici xarakterli investisiyalar neft sektoru üçün xarakterikdir. Burada ən iri həcmli paya sahib olan “Əsrin müqaviləsi”dir. Bu müqavilədən günümüzədək 30 mlrd dollar sərmayə əldə olunmuşdur. Hazırda vətənimizdə 34 neft - qaz tipli şirkət vardır. Həmçinin, ARDNŞ tərəfindən təsis olunmuş 27 müəssisə və 7 alyans neft -qaz sektoru üçün əhəmiyyətə malikdir(SOCAR: İllik hesabat-2020).

Olduqca təbii bir haldır ki, dünyəvi miqyasda müşahidə olunan maliyyə böhranı investisiya yatırımlarına da, öz mümkün təsirini əsirgəməmiş və investisiya axınının azalmasına gətirib çıxarmışdır. Məsəl üçün ölkədə öz investisiya yatırımı baxımından üstünlük təşkil edən Böyük Britaniya investisiya yönümlü yatırımlarının ümumi həcmnin 1,6 mlrd-dan 1,2 mlrd manata kimi enərək, 16,5%-ə qədər azaldığı müşahidə edilib.

Deyilənlərə uyğun olaraq, 2013-2017-ci illəri əhatə edən dövr üçün xarakterik olan investisiya qoyuluşlarını misal çəkə bilərik.

Cədvəl 5: 2013-2017-ci illərdə ölkələr üzrə birgə müəssisələr və xarici firmalar tərəfindən investisiya qoyuluşlarının dinamikası (mln. dol.)

Müəssisələr	2013	2014	2015	2016	2017
Birgə investisiyalı və xarici investisiyalı müəssisələr	1041,0	1318,5	860,4	1706,2	813,0
Neft sənayesi investisiyaları	4935,2	6730,7	6622,7	5617,4	4900,8

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi-2019/ [https:// www.stat.gov.az/](https://www.stat.gov.az/)

Cədvəl 5-dən belə görünür ki, hər iki göstərici üçün 2014-cü il artım müşahidə edilsə də, 2015-ci ildə neft investisiyaları digər sahələrin yatırımlarını qabaqlayaraq 2016-cı ildə geriləyib. 2016-cı ildə irəliləyən qeyri-neft sektoru investisiyaları isə, 2017-ci ildə neft sənayesinə yenik düşüb.

Azərbaycan yatırılan investisiyaların əsas xarici mənbəyinə BB-dan başqa ABŞ, Norveç , Türkiyə və Yaponiya də, aiddir. Bu ölkələrin ümumi yatırım toplamı 42,3%-dir.

2012-2017-ci illər üçün ölkəmizdə reallaşdırılan investisiya yatırımlarının mənbələrini uyğun olaraq müəssisələrin şəxsi vəsaitləri, yerli əhalinin öz vəsaitləri,

büdcə vəsaitləri, bank kreditləri, büdcədən xaric fondların ümumi vəsaitləri və başqa müəssisələrin borc vəsaitləri halında qruplaşdırmaq olar (SOCAR: İllik hesabat-2018).

Demək şərtidir ki, 2019-cu il tarixində büdcə hesabına maliyyələşdirilən tikinti işlərinə 4728,0 mln manat sərf olunmuşdur. Ancaq il boyu ayrılmış vəsaitin 2598,0 mln manatı sərf olunmuşdur. Ayrılmış vəsaitdən müəssisələr üçün 3522,9 mln manat, bank kreditləri üçün 383,7 mln manat, həmçinin büdcə vəsaitləri üçün 2778,0 mln manat, yerli əhalinin vəsaitləri üçün 299,8 mln manat, başqa vəsaitlər üçün 0,5 mln manat ayrılmışdır. Günümüzdə ümumi investisiya yatırımlarının ümumi hesabla 72,3 %-i xarici, 27,7 %-i isə daxili xarakterli investisiyalardır (SOCAR: İllik hesabat-2020).

Adətən investisiya yatırımlarında daxili xarakterli investisiyanın digər bir xarici xarakterli investisiyalara nəzərən səviyyəsinin aşağı olmasına baxmayaraq, iqtisadiyyatın yüksəlişdə rolu yetərincədir. Lakin mövcud resurslardan istifadə olunması qənaətbəxş deyildir. Çünki qanunvericiliyin lazımı səviyyədə təkmilləşdirilmiş deyil və qanunlarda boşluqlar var. Bundan dolayı yerli sahibkarlar çox vaxt başqa ölkələrdə yatırım edirlər. Ancaq bu kapital əsl investisiya mənbəyi olaraq vətənimizdə də istifadə edilə bilər.

Yuxarıda qeyd olunan hər bir məlumatdan məlum olduğu kimi biz, investisiya xarakterli yatırımların sahə strukturunu araşdırmış olduq. Növbəti yarımfəsil isə bu investisiyaların məruz qaldığı mənfi xarakterli meyillər və bunu şərtləndirən əsas amillər vasitəsilə proseslərin təhlil edilməsi fonunda olacaqdır.

2.3. Respublikamızın investisiya cəlb edilməsində mənfi meyllər və onu şərtləndirən proseslərin təhlili

Hər birimizə aydındır ki, məcmu investisiyalar əslində məcmu tələbin müəyyən bir hissəsini özlüyündə ehtiva edir. Makro səviyyədə investisiyaların maliyyələşmə mənbəyi qismində çıxış edən məcmu daxili yığımdır. Bundan başqa bir il boyu ölkədə toplanmış əmanətlər ya daxili xarakterli investisiyaların və yaxud kapital ixracının maliyyələşdirilməsi yönündə istiqamətlənir.

Məcmu xarakterli daxili investisiyalar əsas kapitalla, bununla yanaşı yaşayış evlərinin inşasına, istiqamətləndirilən investisiyalardan, eləcə də, ehtiyatların artımından təşkil olunmuşdur. Ümumi olaraq, əsas kapitalla qarşı müşahidə edilən tələbat izləmələrdən asılı olaraq dəyişir. Bir digər sözlə gələcək zamanda demoqrafik prosesin və gəlirlərin, həmçinin ehtiyatların dəyişməsinə görə gözləmələr, investisiyalaşmaya qarşı olan tələbə müəyyən dərəcədə təsir edir. Xüsusi xarakterli yığıma görə müəyyənləşdirici xarakterli amillər şəklində gəlirlilik səviyyəsi, əhalinin yaş həddi çıxış edir. Nəticədə də, yığım ilə yanaşı investisiyalar da, gözləmələr qədər subyektiv bir faktodan asılıdır. Onun üçün də investisiyalar ÜDM-un əsasən dəyişkən xarakterli, bəzi hallarda isə “əsassız” kimi dəyişkən bir hissəsi şəklində özünü biruzə verir və tsiklik tərəddüdlərə məruz qalır. Deyilənləri göz önündə tutaraq investisiyaların iqtisadi artımda həyata keçirdikləri rol ilə əlaqəli bir fikir demək mümkündür ki, biz bunu 2016-2019-cu illər fonunda nəzərdən keçirəcəyik.

Cədvəl 6: ÜDM-in əvvəlki illərə nisbətən sürətli artımı

Göstərici	2016	2017	2018	2019
ÜDM-in ötən illərə nəzərən artım tempi (%)	96,9	100,2	101,5	102,2

Mənbə : Dövlət Statistika Komitəsi 2016-2019/ [https:// www.stat.gov.az/](https://www.stat.gov.az/)

Cədvəl 6-ı bizə onu deməyə imkan verir ki, ÜDM üzrə artım 2016-cı ildən 2019-cu ilə kimi, az miqdarda özünü doğruldub.

Həm inkişaf etmiş , həm də inkişafda olan bir sıra ölkələrin qarşılıqlı xarakterli asılılıq və faydalılıq ehtiva edən konsepsiyasının tərəfdarları onun reallaşdırılması istiqamətləri olaraq dövlət, xüsusi və beynəlxalq xarakterli xarici investisiyaların cəlb edilməsi, xarici inhisarların eləcə də TMK fəaliyyəti üçün olduqca geniş imkanlar təqdim etməsinə nəzər yetirirlər. Onların düşüncəsinə görə bütün bu deyilənlər iqtisadi artım və istehsal effektivliyi kimi problemlərin həlli naminə zəmin yaradır. Qeyd edilənləri göz önündə tutaraq A. Fişlou qeyd edir ki, “Beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılması üçün görülən tədbirlər, həmçinin xüsusi xarakterli investisiya yatırımları naminə münbit şəraitin təmin olunması siyasəti, bundan başqa xarici kapital axını Şimal-Cənub tipli münasibətlərin effektivliyinin artırılmasına xidmət edəcəkdir”. Bunun reallaşdırılmasında xüsusilə iri korporasiyaların əməyi üstün tutulur.

Həmçinin xarici investisiyaları müsbət baxımdan dəyərləndirən tədqiqatçılarla bərabər (D. Lorens, Y. Timbergen, B. Bellasa, H. Mayer və b.) xarici investisiyaların mənfi təsirlərini göz önünə sərən tədqiqatçılar da az deyildir. Misal üçün S. Stritten , S. Lall, L. Turner və b. Həmçinin qərb “əyalət iqtisadiyyatı” konsepsiyası yəni, ESLA məktəbi irəli sürülmüşdür. Belə ki ELSA məktəbi SMT-nin Latın Amerikasına üzrə İqtisad Komitəsi nəzdindədir. Bu məktəb İEÖ və İEOÖ arasında olan münasibətləri asılılıq münasibətləri şəklində təsvir edir. Heç təsadüf deyil ki, “mərkəz-əyalət” sistemi məhz bu məktəbin banilərindən biri sayılan R.Prebişin konsepsiyasına nəzərən formalaşmışdır (Милгрoм П., Робертс Дж.,2004:səh.38).

Qərb ölkələrinin iqtisadiyyatında istifadədə xarici xarakterli yatırımlar üçün heç bir vahid konsepsiya yaxud qanunauyğunluq yoxdur. Çox zaman isə xarici investisiyanın iqtisadi artıma verdiyi təkan aydın şəkildə müşahidə olunur. Ümumi olaraq xarici tipli investisiyalar investisiya qoyma proseslərinin daha da sürətləndirilməsi, həmçinin milli kapitalın ümumi fəaliyyətinin daha da aktivləşməsi və qəbul olunan iqtisadiyyatın zamanla inkişafına keyfiyyət baxımından təzə cəhətlərin daxil edilməsi hesabına yuxarıda verilən müsbət meyillərin yaranmasına təsir edir.

Əksər vaxtlarda onlar öz ifadəsini təzə növ texnologiyaların tətbiq edilməsi hesabına mövcud texniki inkişafın sürətinin artmasında, iqtisadiyyatı təzə sahələrə, eləcə də, təzə istehsala doğru yönəlməklə onun mövcud strukturunun birazda təkmilləşdirilməsində, həmçinin daxili templi əmək ehtiyatlarının uğurla istifadə olunmasında, iqtisadiyyatın mümkün ərazi strukturunun bir qədər də təkmilləşdirilməsində, qəbul edici ölkənin ixracat potensialının artırılmasında tapır.

Ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, xarici investisiyaların qəbul olunduğu ölkənin iqtisadiyyatında müşahidə olunan təsirin ən əsas müsbət üstünlüyü həmin ölkədə investisiya aktivliyinin artırılmasıdır. Nəticə etibarilə iqtisadi artım daha da sürətlənmiş bir şəkildə təzahür edir. Bundan başqa ölkə daxilində investisiya resurslarının azlığı mühitində və məhdudluğu halında xarici investisiyalar bu cür mövcud boşluğu doldurmuş olur. Bir digər sözlə ÜDM artımı xarici investisiyaların yüksək olmasının nəticəsidir ki, biz bunu ölkələr üzrə aşağıdakı cədvəldə görə bilərik:

Cədvəl 7: 2017-ci il üçün ölkələrin ÜDM-ə olan nisbəti

Ölkələr	ÜDM-ə olan nisbət faizi
ABŞ	165%
Çin	71 %
Hong Kong	1274%

Mənbə: The World Bank 2017/ [https:// www.worldbank.org/](https://www.worldbank.org/)

Dünya Bankının 2017-ci ilə olan məlumatına əsasən, Hong Kong xarici investisiyanın ÜDM-ə nəzərən artımı baxımından bir çox ölkələri, həmçinin ABŞ və Çini qabaqlayıb.

Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, xarici investisiyaların görülən mənfi tipli təsirini azaltmaq naminə uyğun prosedurlar reallaşdıran vaxt proteksionizm və açıqlığın nisbətində vacib bir şəkildə istinad edilməlidir. Bundan başqa bu vaxt milli xarakterli prioritetlərindən asılı bir şəkildə xarici investisiyalara differensasiya edilmiş və strukturlaşdırılmış yanaşma olduqca ciddi bir şəkildə reallaşdırılmalıdır.

Həmçinin xarici investisiyalar əmək və maddi ehtiyatların istifadə edilməsinə təsir edir. İlk olaraq, bu investisiyalar yeni iş yerlərinin aşılmasına səbəbiyyət verir. Danılmaz bir haldır ki, xarici investisiya tipli yatırımlar, yerli işçilərin təzə bir istehsal

sahəsinə və təzə növ idarəetməyə, eləcə də, təzə istehsal rejiminə məruz qalmasını ön planda hədəfləyir (Милгрoм П., Робертс Дж., 2004:səh.45).

Əgər ölkədə dəqiq işlənmiş inkişaf konsepsiyası varsa, xarici tipli investisiya qoyuluşu öz müsbət təsirini hər bir halda gözönünə sərəcəkdir. Təbiidir ki bu konsepsiya yerli xarakterli iqtisadiyyatın davamlı inkişafına uyğun bir şəkildə xarici tipli investisiyaların struktur qəbulunu nəzərə alaraq, investisiya yatırımlarına yüksək tələb edilən sahələrə uyğun olaraq onların axınını təmin edir. Deyə bilərik ki, xarici investisiya yatırımları iqtisadiyyatda investisiya prosedurlarının katalizatoru şəklində fəaliyyət göstərir.

İnvestisiyaların artımı vasitəsilə gəlirlərin yüksəldilməsi arasında olan əlaqənin mənalılarının əsaslandırılması C. M. Keyns nəzəriyyəsinin olduqca incə və çox tutarlı istiqamətlərindən biridir. Keyns qeyd edirdi ki, məşğulluğun yüksəlməsi ilə birgə yerli gəlir də yüksəlir, yəni istehsalın tempidə də artır. Başqa tərəfdən isə istehsalın areasının daha da genişləndirilməsi, bu nöqtəyi nəzərdən məşğulluğun təminatı, investisiyaların mümkün səviyyəsindən uyğun olaraq asılıdır. Sahibkar şəxslər investsiyanı o vaxta kimi yüksəldirlər ki, kapitalın “axırıncı səmərəlilik” göstəricisi mümkün faizin hüduduna düşür. Burada isə mövcud kapitalın rentabellik tipli göstəricisinin hər daim mənfəətin mümkün normasından asılı bir şəkildə dəyişildiyinə görə, onun axırıncı səmərəliliyi faiz göstəricisi ilə əksərən üst-üstə gəlmir. Bunun üçün də Kyens deyirdi ki, çətinliyin ən başlıca mənbəyi olaraq kapitalın rentabelliyyənin azalması faiz normasının sabit qalması ilə bağlıdır. Bu xüsusiyyət təzə investisiyanın, həmçinin təzə məşğulluğun məhdud göstəricisini müəyyənləşdirir.

Hal-hazırda ölkəmizdə milli məhsul istehsalçılarından 9 adda müxtəlif növ vergi alınır ki, bu isə onların maliyyə göstəricilərinə kəskin bir şəkildə mənfə təsir edərək istehsalın zərər ilə sonlanmasını şərtləndirən əsas amil olaraq özünü biruzə verir. Əslində o, bu günə kimi yerli istehsalçılara görə tətbiq edilən büdcəni doldurmaq məqsədi daşmışdır. Bu isə öz-özlüyündə milli məşəli məhsul istehsalına olan yatırımların və xərclərin çoxalması üçün şərait yaratmaqla, istehsalçıların şəxsi

vəsaitləri bahasına investisiya yatırımlarının reallaşdırmasına olduqca ciddi bir şəkildə maneəyə çevrilmişdir. Eləcə də, qoyulan hər investisiya məkanı investorlarda hadisələrin öncədən anlaşıla bilməsi, eləcə də, təhlükəsizlikdə olmaq hissi yaratmalıdır. Korrupsiyanın investisiya və sahibkarlıq üçün nə dərəcədə mənfi təsirə malik olmasının tapmaq isə yatırımların təhlükəsizliyini təmin etməyə zəmin yarada bilər. Həmçinin ATƏT-in məsələyə uyğun olaraq “Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ən uğurlu təcrübələr” adlı bir kitabı vardır ki, bu kitabın yardımı ilə qeyd edilən məsələ ilə bağlı müəyyən qədər məlumat əldə etmək mümkündür (Əlirzayev Ə.Q.,2002:səh.78).

Bundan başqa inflyasiya da, investisiya yatırımları baxımından olduqca əhəmiyyətli hesab olunan bir amildir. İnvestorlar əksər vaxtlarda xərclərin həddən artıq sürətlə yüksəlməsindən dolayı narahatlıq keçirirlər. Ən pisi isə odur ki, yüksək həddə müşahidə edilən inflyasiya yaxud da hiperinflyasiya hadisəsi, birbaşa şəkildə makro-iqtisadi xarakterli sabitliyin qazanılmadığına bir növ işarə edir. İnflyasiyanın əhəmiyyətli dərəcədə olmasının XBI-yə çoxlu sayda mənfi təsirləri vardır. Bu isə XBI üçün makro-iqtisadi xarakterli sabitliyin vacib bir faktor olması düşüncəsini təsdiq etmiş olur.

Əlavə olaraq iqtisadçılar deyir ki, vergi güzəştləri vasitəsilə “demək olar ki hər bir ölkənin investisiya mühitindəki mənfi xarakterli amilləri kompensasiya edə bilmək üçün zəif alətdir”. Yanaşı olaraq, xarici investorların məxsusi imtiyazlar ilə təmin olunmasını təşkil edən vergi güzəştləri KOM-lara , eləcə də, milli investorlara mənfi təsir edə, bundan başqa idarəetmə üçün sərf olunan xərcləri daha da artırır, bazar daxilində müşahidə olunan saxtalaşdırmalara səbəbiyyət verə , həmçinin daha da geniş həcmli korrupsiyaya səbəb ola bilər. Bu isə o deməkdir ki, korporativ xarakterli vergi dərəcələrinin hər bir firmaya uyğun olaraq aşağı salınmasını özünə hədəf bilən bu cür yanaşma, uzun vaxt üçün nəzərdə tutulan, tarazlaşdırılmış , eləcə də, tamlıqla məqsədə uyğun olan bir siyasət növü sərgiləmişdir.

Son olaraq diskriminasiyanın qəbulolunmazlığı qaydasından söz açma bilirik ki, TRIPS Müqaviləsində, Paris Konvensiyasında, Bern Konvensiyasında, həmçinin əqli mülkiyyətlər ilə bağlı olan başqa başlıca müqavilələr nəzərində üzv olan ölkələrdən ümumiyyətlə başqa üzv dövlətlərdən hesab olunan əqli mülkiyyət sahibləri ilə də, eynilə öz vətəndaşları ilə necə davranırsa elə davranmaq tələb edilir. Bu elə bir prinsipdir ki, özündə əqli mülkiyyət hüquqlarının icras edilməsini əks etdirir.

Bununla yanaşı, əcnəbi investirlərə qarşı qərəzçi münasibəti sonlandırmaqdan da, burada bəhs olunur. Əks təqdirdə xarici investirlər mənfi siqnal olaraq ölkənin nüfuzuna zərər gətirəcək proseslərə əl atma bilərlər.

Yuxarıda sadalananlarda başqa isə, Azərbaycanda investisiya cəlbediciliyinin artırılması istiqamətində görülən işlər və bu istiqamətdə reallaşan fəaliyyətin prioritet istiqamətlərini tədqiq etməyə ehtiyac var ki, bunu da, növbəti fəsildə dərinlən mənimsəyəcəyik.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA CƏLBEDİCİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ İSTİQAMƏTİNDƏ FƏALİYYƏTİN PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. İnvestisiya reytinginin yüksəldilməsi ilə bağlı qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Ötən əsrin ikinci yarısında kapital qoyuluşları ilə bağlı iqtisadi səmərəliyinin dəqiqləşdirilməsində təzə növ yanaşma meydana gəlmişdir. Yəni artıq iqtisadi səmərəliyin müəyyənləşdirilməsində qeyri istehsal tipli sahələrə əsaslı vəsait yatırımlarının, eləcə də, başqa sahələrin industrial cəhətdən inkişafı prosesinin ekoloji təsiri ilə bağlı hesabatlarının istifadə edilməsinə başlanılmışdır. Bir digər sözlə, kapital yatırımlarının iqtisadi baxımdan səmərəliyinin obyektiv şəkildə müəyyən edilməsinə tam və kompleks şəkili yanaşma forması aşkarlanmışdır.

Həmçinin bu metodika kapital yatırımlarının variantlarının tapılmasında müsbət paya sahib olmuşdur. Bu dövrə görə bu iş elə də rahat deyildi. Ancaq, vaxt keçdikdən sonra iqtisadi xarakterli sistemin uyğun xarakterində meydana gələn çox ciddi fərqlər, xarici xarakterli investisiya qoyuluşunun iqtisadi cəhətdən səmərəliyinin müəyyən olunmasında qabaqcıl meyarlı dünya praktikasına yiyələnməyi vacib bilmişdir. Müasir dövrdə investisiyaların səmərəlilik göstəricilərinin müəyyən edilməsi bütün ölkələr üçün çox vacib bir məsələdir. Yəni, perspektiv xarakterli inkişafda investisiyaların məğzi onların yaratmış olduğu sosial-iqtisadi xarakterli effektlə möhkəm əlaqəlidir. BMT-nin sonuncu dəfə keçirilmiş olan hesabatında xarici yatırımlı investisiyalar ilə əlaqəli olan səmərəlilik İƏT-ə nəzərən 5 qrup daxilində təsnif edilmişdir (Ağabəyli A. Nəcəfov E.,2007:səh.120):

1. həm maliyyə mənbələrinin, həm də ki, investisiya yatırımlarının yüksəlməsi;
2. olduqca mütərəqqi bir xarakter daşıyan təzə növ texnika və texnologiyaların tətbiq edilməsi prosesi və onun inkişafı prosesi;
3. ixracı ehtiva edən potensialın yüksəlməsi;

4. məşğulluq göstəricisinin artması;
5. ətraf mühitin mühafizəsində rastlanan müsbət təsir.

İqtisadi səmərəlilik eləcə də əmək məhsuldarlığının artırılması və xüsusi əhəmiyyətə malik başqa iqtisadi xarakterli məsələlərin müsbət yöndə həllində əks edilir. Bu cür yanaşmadan bu şəraitdə investisiya yatırımlarının səmərəliliyinin müəyyən edilməsinin əsasən iki iqtisadi yaxud sosial aspektləri ayrılır.

İnvestisiya tipli yatırımların iqtisadi mövqedə səmərəlilik xarakterli göstəricilərinin müəyyən edilməsi prosesi vaxtı əsas və əlaqəli olan istehsal tipli xərclərin olduqca ətraflı bir şəkildə göz önünə alınmasına çalışılmaqdadır. Prosesə uyğun olaraq , istehsalçı ilə bərabər istehlakçı da, həmçinin yaranmış olan effektin məbləğini müəyyən qədər dəqiqləşdirir və ümumi iqtisadi səmərəlilik göstəricisi alınan effektin investisiya yatırımlarına münasibəti şəkildə qiymətləndirilir. Bu vaxt ümumiləşdirici göstərici olaraq məhsulun yaxud da xidmətin miqdarının yüksəlməsi təmin edildikdə kapitalın ümumi səviyyəsi, həmçinin əmək məhsuldarlığının səviyyəsi, məhsulun ümumi maya dəyəri, həmin məhsulun texniki keyfiyyət göstəricisi, bu məhsulun yaxud da xidmətin material tutumu və b. müəyyən olunur.

İnvestisiya xarakterli yatırımların sosial tipli nəticələrinin müəyyən olunması müəyyən sosial normalar kontekstində, habelə mümkün standartlar çərçivəsində , eləcə də, insan hüquqlarının qorunması ilə uyğunluq dərəcəsinin müqayisə edilməsini özündə ehtiva edir. Bu nöqtəyi nəzərdən investisiya yatırımlarının sosial nəticələrini özündə saxlayan parametrlərə aid etmək mümkündür (İbrahimov F.M.,2007:səh.32):

1. iş yerlərində kəmiyyət baxımından dəyişikliklərin sərgiləməsini;
2. yerli əhalinin mövcud yaşayış vəziyyətinin yaxşılaşması;
3. mövcud əmək şəraitinin müəyyən dəyişikliklərə uğraması;
4. istehsal heyətinin strukturunda müşahidə olunan dəyişikliklər;
- 5.əhalinin sağlamlığının artırılması;
6. yerli əhalinin təlabatında müşahidə edilən müsbət yöndə dəyişikliklər.

Makrosəviyyədə təyin olunan səmərəlilik aspektləri, ümumi xarakterli iqtisadi maraqları, eləcə də onun həyata keçirilməsində iştirakçı olan regionların, uyğun sahələrin və firmaların şəxsi maraqlarını özlüyündə ehtiva edir. Bunun üçün makrosəviyyədə investisiya yatırımlarının iqtisadi səmərəliliyi bu düstur ilə müəyyənləşdirir:

$$I = \frac{\Delta A}{K} \quad (1)$$

Burada, I – mövcud investisiya yatırımının səmərəlilik əmsalı;

ΔA – müqayisəli qiymətlər vasitəsilə yerli gəlirin müşahidə olunan artımı;

K – ümumi maliyyə tipli mənbələrə görə investisiya yatırımını bildirir.

Burada yalnızca investisiya yatırımı vasitəsilə əldə edilmiş olan iqtisadi yönümlü səmərənin yüksəlişi, təkcə yerli gəlirin artımını yox, həmçinin investisiya yatırımlarının sosial aspektini cəmləyən keyfiyyət tipli dəyişiklikləri öz-özlüyündə ehtiva edir. Ümumi olaraq, fərqli-fərqli investisiya yatırımlarının müqayisə edilməsi və ən səmərəlisinin seçilməsində əsas üstünlük onlardan ən çox, ümumi olaraq iqtisadi baxımdan müsbət effektləri olana ötürülür. Bu vaxt investisiya yatırımı ilə əlaqəli olan layihənin mümkün nəticələrinin daxilinə dəyər şəklində aşağıda verilmiş olan göstəricilər aid olunur:

- sosial və ekoloji xarakterli nəticələr. Investisiya yatırımlarının reallaşmış olduğu regionda əhalinin sağlamlığına, sosial mühitə və ekoloji tarazlığa qarşı edilən təsirin verilmiş bu miqdarı göstəricinin yardımı vasitəsi ilə təyin edilir;
- verilənlərə uyğun olaraq xarici dövlətlərin, həmçinin bankların və firmaların şəxsi öhdəliklərinin məcmusu;
- axırncı istehsalın müəyyən olunan lazımi nəticələri. Bu investisiya yatırımı ilə əlaqədar istehsal ediləcək məhsulun həm daxili həmdə ki xarici bazarda reallaşmasından, investisiya yatırımının tsikli dövr ərzində milli müəssisələrdən tərəfdaş olaraq istifadə olunmasından və başqa fəaliyyətdən qazanılan gəliri özündə ehtiva edir;

- birbaşa maliyyə ilə birlikdə kreditlər. Bu amil isə birbaşa xarakterli sərmayeləri, eləcə də dolayı maliyyə yekunlarını əhatə edir. Bura investisiya yatırımlarının reallaşdırılmasında birbaşa iştirak edə bilməyən hüquqi və fiziki xarakterli şəxslərin əldə etdikləri gəlirlərində və şəxsi mülkiyyətin fərqli növlərinin bazar qiymətində yaşanan dəyişikliklər və b. aiddir (Hacızadə E.M.,2006:səh.175).

Günümüzdə investisiya yatırımlarının iqtisadi səmərəliyinin araşdırılması yönündə fərqli üsullardan yararlanılır ki, bu üsullar da diskontlaşdırılmış qiymətləndirməyə eləcə də uçot qiymətləndirməyə uyğun olaraq iki yerə ayrılır. “Xərclər-faydalar” və “Alternativ dəyər” konsepsiyasına istinad edən diskontlaşdırma, hər bir xərcin uçotunu hədəfləyir. Bu vaxt təkcə hər bir hiss edilən material xərcləri yox, həm də mənəvi məsrəflər də əsas götürülür (Müslümov S.Y., Kazımov R.N.,2011:səh.22).

Müstəqillik əldə etdikdən dərhal sonra respublika ərazisində mümkün qədər reallaşdırılan iqtisadi xarakterli islahatların olduqca vacib istiqamətlərindən biri hesab olunan xarici tipli yatırımların səmərəliyinin artırılması yönündədir. Bu yöndə reallaşdırılan tədbirlərdən biri xarici tipli əlaqələrin liberal yönə daşınmasıdır. Başlanğıc kimi cari xarakter daşıyan əməliyyatlar üstündə qoyulan məhdudiyyətlər qısa vaxt nəznində aradan götürülmüşdür. Cari valyuta xarakterli əməliyyatları üstündə heç bir məhdudiyyətin mövcud olmaması uyğun qanunvericilikdə də rastlanmışdır. Günümüzdə respublikamız BVF ilə müqavilənin VIII maddəsinə də daxil olmuşdur. Ölkəyə daxil olan xarici valyuta mədaxilinin mövcud məcburi satım qaydası da, ləğv edilmişdir.

“Valyuta tənzimi haqqında” qanuna əsasən kapitalın hərəkəti ilə əlaqədar olan valyuta tipli əməliyyatlarına bunlar aiddir:

- Birbaşa xarakterli investisiyalar – təzə gəlir qazanmaq üçün müəssisənin nizamnamə kapitalına yatırılan sərmayə;
- yeni qiymətli kağızların qazanılması;
- daşınmaz əmlak üstündə hüquqların ödənilməsinə dair köçürmələr;

- əmtəə və xidmətlər üzrə 180 gündən çox müddət ərzində ödəniş vaxtının verilib-alınması.

Xarici vətəndaşların gətirdikləri kapitalın ölkəyə girişinə dair bir məhdudiyyət yoxdur. Ölkəmiz təkcə MDB-də deyil, həm də Şərqi Avropa ölkələri arasında adambaşına düşən birbaşa xarici investisiyaların miqdarına əsasən aparıcı yerlərdən birini tutur ki, bu da xarici investisiyaların ən effektiv formasıdır. Həm dövlət, həm də ki digər təsərrüfat subyektləri beynəlxalq əmtəə dövriyyəsinin aparıcı dünya kredit təşkilatları, yüksək reytingli xarici bankları ilə əməkdaşlıq qurmuş və onlardan uzunmüddətli borc kartlarının böyük həcmələrini cəlb etmişlər.

Ölkənin bank sistemində xarici iştirak səmərəliliyinin artırılması məqsədilə xeyli liberallaşdırılıb. Beləliklə, xarici bankın bank sistemində iştirak limiti artıq ləğv edilib. Qanunvericiliyə uyğun olaraq, xarici investorlar tərəfindən mənfəətin repatriasiyasına da icazə verildi. Hazırda kapitalın ölkədən çıxış proseduru "valyuta tənziimi haqqında" qanunun 8-ci maddəsinə uyğun olaraq tənziimlənir.

İnvestisiya yatırımlarının lazımi hesab olunan həcmi və keyfiyyətinin təminatı naminə ölkə ərazisində investisiya mühitinin bir qədər də yaxşılaşdırılması gələcək zaman üçün əsas mühüm vəzifələrdən biridir. Bunun təminatı üçün isə bəzi tədbirlərin görülməsi şərtidir:

1. Həm şəxsi mülkiyyətin mühafizə edilməsi, həm də ki, korporativ xarakterli idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi;
2. Mülkiyyət hər-hansısa bir formasından asılı olmadan hər bir investor görə şəxsi rəqabət mühitinin formalaşdırılması;
3. Sabitliyə malik olan hüquqi-normativ rejimin təminatı naminə dövlətin rolunun daha da artırılması;
4. Təkmilləşdirilmiş investisiya normativ-hüquqi bazasının təşkili;
5. Depozitlərin effektiv yatırılmasını təmin edən müasir institusional infrastrukturun inkişafı prosesinə yardımı gücləndirmək;

6. Mühasibat uçotu və statistikanın, eləcə də, biznesin informasiya bazasının beynəlxalq standartlara uyğunluğunu yaxşılaşdırmaq.

Milliyət baxımından xarici investorların iqtisadi xarakterli maraqlarının qorunması yönündən milli iqtisadiyyatın iki qrupa təsirlərini ümumi bir şəkildə cəmləşdirmək olar: birinci qrup elə bir qrupdur ki inkişaf etməkdə olan bütün ölkələrə, eləcə də, Azərbaycana məxsusdur. İkinci qrup isə elə bir qrupdur ki, birbaşa Azərbaycan ilə bağlıdır. Elə ölkəmiz də daxil olmaq şərtilə, inkişafda olan ölkələr üçün müəyyən olunan uyğun prioritetlər aşağıdakılardır:

- 1) İEOÖ-a aid olduğundan, onun inkişaf potensialı İEO-dən dəfələrlə yüksəkdir. Daha böyük inkişaf daha çox qazanc deməkdir. Bu prinsip dünya miqyaslı transmilli şirkətləri əsasən İEOÖ-ə sərmayə yatırmağa sövq edir;
- 2) Böyük firmalar nisbətən daha zəif inkişaf etdiyinə görə, daxili rəqabət elə də güclü deyil;
- 3) İEOÖ-i yüksək riskli şəraitdə daha artıq gəlir qazana bilirlər;
- 4) İEOÖ-də xarici investorlar daxili investorlardan daha az bürokratik maneələrlə qarşılaşırlar.

Azərbaycanın xarakteristikasından bilavasitə aşağıdakılar görünür:

- 1) Ölkənin, inkişaf etmiş nəqliyyat şəbəkəsi var və intensiv əlaqələrin mümkünlüyünü asanlaşdırır;
- 2) Çox zəngin təbii və iqtisadi potensiala malikdir;
- 3) Sənaye müəssisələri, istehsal sahələri və bir sıra müasir texniki - iqtisadi bazalarla infrastruktur xarakterli obyektləri vardır;
- 4) Olduqca güclü elmi-texniki xarakterli potensiala və ixtisaslı kadrlara malikdir;
- 5) Xarici xarakterli investisiyaların cəlb edilməsi və qorunması, xarici əlaqələrin liberallaşdırılması və inkişafı məsələlərinə dair bir sıra mühüm qanunlar və normativ hüquqi aktlar qəbul etmək və həyata keçirmək;
- 6) Dünyanın bəzi məhşur xarici şirkətləri ilə birliktə müəssisələrin yaradılması;

7) Bir sıra aparıcı ölkələrlə sazişlərin bağlanması, razılaşmalara qoşulma, təşkilatlara üzv olma və s. kimi punktları nəzərə alaraq xarici tipli investisiyaların cəlb edilməsini olduqca sürətləndirmək və bu tip investisiyalardan yararlanmaqla biznesin inkişafına maneəçilik törədən məhdudiyyətləri yox etməyə çalışmaq lazımdır (Şahbazov K.A., Məmmədov M.H., Həsənov H.S.,2005: səh.38).

Qeyd etmək lazımdır ki, xarici investorlar üç əsas riskləri qiymətləndirərək keçid iqtisadiyyatlı ölkələrə investisiya qoyurlar:

1. makroiqtisadi xarakterli sabitlik nəznində görülən iqtisadi artım, inflyasiya təhlükəsi, valyuta riski;
2. İnstitusional risk, yəni vergi rejimi, xarici xarakterli investisiya mühiti, hüquqi tənzimləmə və korrupsiyanın mümkün olunan səviyyəsi;
3. siyasi risklər- siyasi azadlıq, siyasi sabitlik və b.

Ölkədə qeyri-neft sahəsinin, əsasən də sənayesinin inkişaf etməsinə təsir göstərən amillər arasında bazar prinsipləri nəznində iqtisadiyyatın formalaşdırılması, iqtisadi islahatların doğru aparılması və təzə mülkiyyət formalarının yaranması vacib rola malikdir. Dünya Bankının və "Doing business - 2013" beynəlxalq maliyyə korporasiyasının hesabatına əsasən, son iki il ərzində Azərbaycan Respublikası daşınmaz əmlak hüquqları ilə bağlı sahədə 9-cu yerdə, (183 ölkə arasında) qərar tutub. Keçən dövrdə özəl sektor və qeyri-neft sənayesinin inkişaf etməsi üçün vacib olan qaydalar və prosedurlar yaxşıca liberallaşdırılmış, bu yöndə dövlətin nəzərdə tutulmuş maliyyə köməyi işə düşmüş, 15% həcmində idxal və mənfəət vergisi 20% - ə bərabər tutulmuşdur (Yəhyayeva A.Y.,2009: səh.57).

Dövlət başçısının 30 mart 2006-cı il tarixli fərmanı ilə AİŞ iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrinin inkişafına yönəlik investisiyalara kömək etmək və mövcud müəssisələrin maddi-texniki bazasını bu sahələrdə yeniləmək naminə yaradılmışdır. Sahibkarlığın inkişafına dəstək olmaq üçün isə Prezident yanında Sahibkarlıq Şurası istifadəyə verilib. Respublikada kreditlər üzrə illik faiz göstəricilərinin azaldılması üçün mərkəzləşdirilmiş göstəricili uçot dərəcələrinin aşağı salınması və Mərkəzi

Bankın kreditlər üçün nəzərdə tutulan uçot həddinin 10 %-dən 7 %-ə salınması iş mühitinin fəaliyyətinə təsir etmişdir (Məmmədov Ə.S.,2015:səh.89).

Dünya Bankının adambaşına düşən ümumi milli gəlirin təsnifatına əsasən, Azərbaycan MDB-nin digər ölkələrinə nisbətən orta gəlirdən yüksək olan ölkələr qrupuna daxil olmuşdur. BMT-nin insan potensialının inkişafı proqramının 2010-cu il üzrə məruzəsinə görə, ölkəmiz "insan potensialının orta inkişaf səviyyəsi" olan ölkələr qrupundan çıxmış və "insan potensialının yüksək inkişaf səviyyəsi"olan ölkələr qrupuna daxil olmuşdur. Makroiqtisadi xarakterli sabitlik baxımından dünya üzrə 18 - ci yerdə məskən salmışıq.

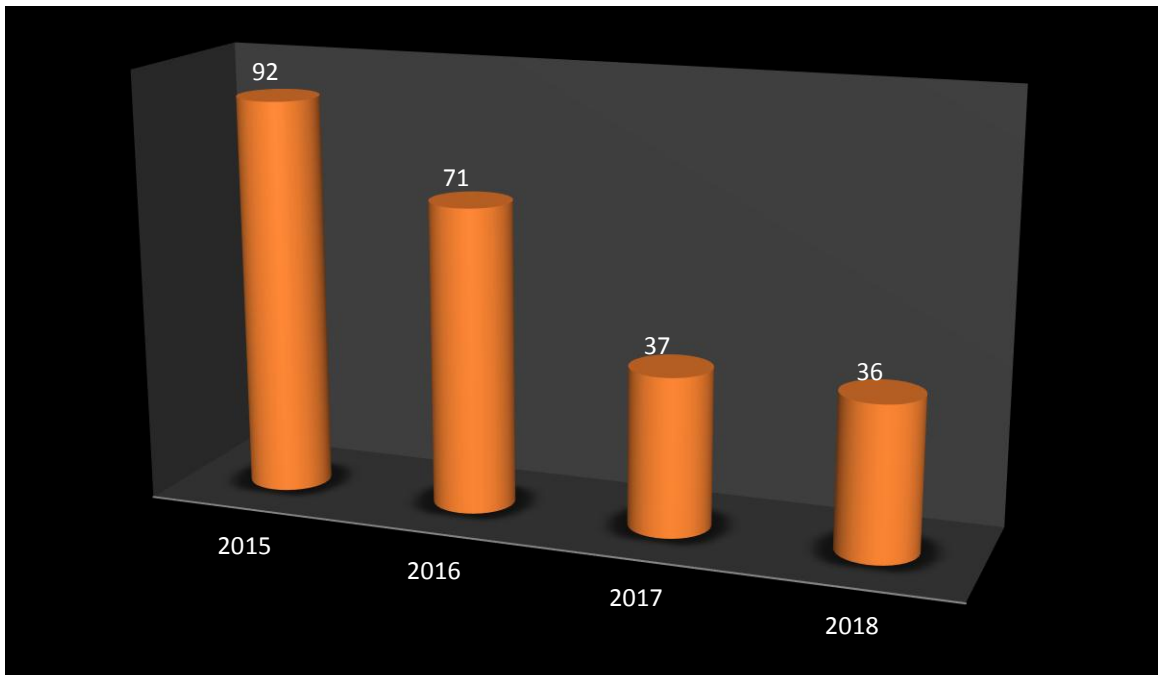
2011-ci ildə dekabr ayında reyting agentliyi - "Standart & Poor' s ", ölkəmizin xarici və milli valyutada uzunmüddətli qənaətbəxş kredit reytingini BBB səviyyəsinə kimi yeksəldərək, Azərbaycana investisiya reytingi təqdim etmişdir. Bundan başqa agentlik ölkənin xarici və milli yönlü valyuta kontekstində qısamüddətli hesab olunan qənaətbəxş kredit reytingini uyğun bir şəkildə bir pillə daha artıraraq "B "-dən " A-3 "səviyyəsinə qədər qaldırmışdır. Bu zaman qeyri-neft sahəsində davamlı inkişafa əsas amillərdən biri kimi baxılmışdır. İqtisadiyyatın daha da şaxələndirilməsi ilə yanaşı qeyri-neft sahələrinin inkişafını hədəfləyən strategiyanın nəticəsi kimi ölkəmiz Davos İqtisadi Forumunun vermiş olduğu göstəricilərə əsasən, rəqabət qabiliyyətliliyi reytingində 55-ci, MDB-də isə ön pillə də məskən salmışdır. Azərbaycan uzunmüddətli və dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün öz zəngin neft-qaz resurslarından uğurla istifadə edir. Qara qızılın dövlətin qeyri-neft sektorunun inkişafı baxımından olduqca aparıcı bir qüvvəyə çevrilməsi, güclü, rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın qurulması strategiyası, gələcək zamanda bu gəlirlərdən heç də asılı olmayacaq olan neft-qaz tipli gəlirlərindən istifadə etməklə öz istədiyi nəticələri qazanmaq imkanı yaradır (<https://www.stat.gov.az/>).

Dünya İqtisadi Forumunun vermiş olduğu 2018-ci il tarixli üzrə məruzəyə əsasən, ölkələrin rəqabətqabiliyyətlilik səviyyəsini bildiren növbəti Qlobal Rəqabətlik indeksində ölkəmiz (148 ölkə) 39-cu pillədə məskunlaşıb. Belə ki, ötən il

ərzində ölkəmizin rəqabətlik indeksi 4,41-dən 4,51-ə yüksəlib, ölkə isə dünya reytingində yeddi pillə yüksəlib. Milli iqtisadiyyatı rəqabətqabiliyyətliliyinə görə MDB ölkələri içərisində ilk pillədədir. Ölkəmiz 2019-cu ilin məruzəsində isə, 141-ölkədən 58-ci olmağı bacarmış, 12 indikatordan 8-ni özündə cəmləmişdir.

Biz həmçinin bu irəliləməni “Əqli mülkiyyətin qorunması” subindekslərində də, müşahidə edə bilərik:

Şəkil 5: Azərbaycanın “Əqli mülkiyyətin qorunması” subindeksləri üzrə yer sıralaması.

Mənbə: Qlobal Rəqabətlik İndeksi 2018 / [https:// www.iqtisadisilahatlar.org/](https://www.iqtisadisilahatlar.org/)

Şəkil 5-ə əsasən 2015-cildə ölkəmiz bu subindeks üzrə 92-ci yerdə idisə, 2016-cı ildə bir qədər irəliləyərək olmuş 71-ci olmuş, 2017-ci ildə 37-ci , 2018-də isə 36-cı yerdə məskən salmışdır.

Belə ki, biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması yönündə görülmüş olan işlərin nəticəsi olaraq hazırda milli iqtisadiyyatın 80% - dən artığı özəl sektora məxsusdur. Reallaşdırılan islahatlar içində sahibkarlıq fəaliyyətinin reallaşdırılması qaydalarının və prosedurlarının daha da sadələşdirilməsi, biznesin electron bir şəkildə

qeydiyyatı, vergi sisteminin tam electron hala salınması, "vahid pəncərə" sisteminin tətbiq edilməsi, interaktiv xarakter daşıyan informasiya xidmətlərinin təqdim olunması nəzərdə tutulur.

Burada əsas vəzifə sahibkarlara və xarici investorlara müxtəlif xidmətlərin göstərilməsi yolu ilə ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunda inkişafını stimullaşdırmaq, o cümlədən Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO), sahibkarlara güzəştli kreditlər verən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu (SKMF), Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Kənd Təsərrüfatı Kreditləri üzrə Dövlət Agentliyi, (AİŞ) Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti kimi müəssisələrin ölkəyə faydalılığını təmin etmək üçün aşağıda verilmiş olan tədbirləri reallaşdırmaq olduqca məqsədə uyğundur (<http://www.worldbank.org/>):

- bir sıra dövlət orqanları ilə bərabər bələdiyyələr tərəfindən sahibkarlıq sektorlarına, həmçinin xarici investorlara nümayiş olunan xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, onların arealının genişləndirilməsi və bu yöndə şəffaflığın yüksəldilməsi baxımından elektron xidmətlərin inkişafı;
- təsərrüfat xarakterli subyektlərinin, həmçinin xarici investisiya xarakterli hüquqi şəxslərin qeydiyyat prosesi, tikintiyə aid iznlərin alınması, mühəndis şəbəkələrinə qoşula bilmək, daşınmaz əmlak kimi bir sıra hüquqların dövlət qeydiyyatından keçirilməs, gərəkli işçi qüvvəsi toplusu, xarici əlaqəlo ticarət və sahibkarlıq fəaliyyətinin milli tənzimlənməsinin başqa sahələrində proseslərin, müddətlərin və xərclərin aşağı salınması, eləcə də xarici investisiyaların ölkə ərazisinə cəlb olunması, onların müdafiə edilməsi və xarici dövlətlər ilə investisiyaların təşviq edilməsi yönündə ikitərəfli hüquqi bazanın artırılması yönündə qanunvericilik aktlarının daha da təkmil xarakter alması;
- sahibkarlıq subyektləri, o cümlədən xarici investorlar üçün "vahid pəncərə" prinsipi əsasında müvafiq dövlət orqanlarının reallaşdırdığı xidmətlərin daha da genişləndirilməsi;

- xarici investorların və ixracatçıların institusional potensialının gücləndirilməsi və ən qabaqcıl beynəlxalq xarakterli təcrübəyə uyğun bir şəkildə təkmilləşdirmənin reallaşdırılması;
- qiymətli kağızlar bazarı (QKB) vasitəsilə ölkə iqtisadiyyatına, xüsusilə də iqtisadi layihələrə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsini, QKB-ın institusional inkişafını, eləcə də, maliyyə vasitəçiliyi və investisiya sxemlərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılmasını, QKB-da tələb və təklifin dəstəklənməsini, QKB-nın normativ hüquqi bazasının daha da təkmilləşdirilməsini və QKB-a məlumatlılığın və peşəkar hazırlığın yüksəlməsini daha da stimullaşdırmaq;
- ölkəmizin ÜTT-yə qəbulunun sürətləndirilməsi;
- regional xarakterli inteqrasiya bloklarında fəal surətdə iştirakçı olmaq, eləcə də region ölkələri ilə birlikdə ikitərəfli müqavilələrin imzalanması üsulu ilə xarici ticarət kontekstində qarşılıqlı bir şəkildə güzəştlər qazanmaq.

Xarici şirkətlər əsasən vergi və ƏDV alırlar. Dünyanın müxtəlif ölkələrində gəlir vergisi fərqlidir. Bu vergi faizi uyğun olaraq Almaniyada 56%, Belçikada 30-39%, BB-da 25-35%, Filippində 37%, İspaniya və Yaponiyada isə 35% təşkil edir. Digər dolaylı vergilərdə əsas olanı ƏDV-dir. Ölkəmizdə bu hədd 18% - dir. BB-da ƏDV 15%, Fransada 18,6%, Belçikada 19%, İtaliyada isə 19%-dir(SOCAR: İllik hesabat-2017).

Bəzi beynəlxalq və qeyri-hökumət xarakterli təşkilatlar da respublikamızda kiçik və orta biznesin inkişafına dəstək xarakterli layihələr reallaşdırırlar. Məsələn, AYİB-in Biznes Məsləhət Xidmətləri proqramını, eləcə də, USAID ACDI/VOCA-nın reallaşdırdığı layihələri, BP-nin reallaşdırmış olduğu bəzi layihələri və Dünya Bankının hazır ki özəl sektorundakı "beynəlxalq əmtəə dövriyyəsi korporasiyası" qrupunun kiçik və orta ölçülü müəssisələrə görə biznes xidmətlərinin inkişafını hədəfləyən texniki yardım məqsədli layihəsini misal kimi çəkmək olar.

Beləliklə biz, bu yarımfəsildə investisiya reytingi və onunla əlaqəli qanunvericilik bazasını araşdırdıq. Yeni yarımfəsildə isə biz, dövlət orqanlarının

investisiya cəlb ediciyinin təkmilləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan fəaliyyətini tədqiq etmiş olacağıq.

3.2. İnvestisiya cəlb ediciliyinin təmini istiqamətində fəaliyyət göstərən dövlət orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Ölkəmizdə layiqincə reallaşdırılan böyük həcmli sosial-iqtisadi xarakterli islahatların nəticəsi olaraq axır vaxtlar Azərbaycanın həyatında çox ciddi dəyişikliklər yaşanmış, sənayeləşmədə təzə bir mərhələyə keçid baş vermişdir. Yalnız son beş ildə ÜDM 29,90%, həmçinin sənaye məhsulları 2,50 dəfə (40,1 milyard 2018-ci ildə) artmışdır. Göründüyü kimi, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı müəyyən dərəcədə investisiyaların cəlb olunması ilə yanaşı, eləcə də onlardan səmərəli bir şəkildə istifadə edilməsinə də, mühüm məsələlərdən biri hesab olunur. İnvestisiya mühiti ölkə daxilində bir sıra ciddi xarakterli problemlər ilə üzləşir. Ümumiyyətlə, investisiya mühitinə aid maneçilik törədən problemlər FİAS tərəfindən aparılmış sorğu nəticəsində bəlli olur (Yəhyayeva A.Y.,2009:səh.59).

Belə ki, xaricdən ölkəmizə kapital yatırımı həmin ölkənin iqtisadiyyatını dərinlən öyrənilməsinə vacib bilir. Bu dövrdə böyük firmaların hər biri bu məqsəd üçün öncədən ölkənin investisiya xarakterli mühitini və biznes infrastrukturunun mümkün səviyyəsini qiymətləndirir və ardınca isə bu ölkəyə investisiya qoymaq qərarına gəlirlər.

Qeyd edək ki, əlverişli sayılan investisiya mühitinə aşağıda verilmiş olan amillər müsbət təsir göstərir:

1. Sahibkarlığın stimullaşdırılması üzrə dövlət siyasətinin sabitliyi
2. Güzəştli vergi rejiminin mövcudluğu;
3. Etibarlı əməliyyat sistemi;
4. İnformasiya texnologiyaları və infrastrukturunu vasitəsilə zəmanət dərəcəsi;
5. Süni nəzarət və müdaxilənin mövcud olmaması ;
6. İntellektual şəkilli mülkiyyətin təşkil olunan etibarlı müdafiə sistemi;

7. Fermer fəaliyyətinin aparılması prosedurunun sadələşdirilməsi;

8. İnnovasiya tipli azadlıq və xarici tipli investisiya fəaliyyətini reallaşdırmaq istəyən müəssisənin üzləşmiş olduğu fərqli məhdudiyyətlər.

Ən geniş vüsət almış məhdudiyyət respublikada bəzi xammal məhsullarının (texnologiyaların və s.) vergi və rüsumların tətbiq edilməsidir. Buna görə də, bu cür məhdudiyyətlərin nəticələrini yumşaltmaq üçün müvafiq beynəlxalq təşkilatlar qarşıya çıxan şərtlərin aradan qaldırılması üçün dayanmadan tənzimləyici xarakterli tədbirlər hazırlayırlar. Misal üçün, ölkəmizdə gömrük orqanlarının fəaliyyət prosesinin beynəlxalq xarakterli standartlara uyğun olaraq hazırlanması, prosedurların birqədər də sadələşdirilməsi və şəffaflığını təmin etmək naminə Beynəlxalq Valyuta Fondu və Ümumdünya Gömrük Təşkilatı ilə birlikdə proqram reallaşdırır. Beynəlxalq təcrübəyə uyğun reallaşdırılan plana uyğun fəaliyyət nəticəsində deyə bilərik ki, ölkəmizdə ixrac rüsumları ləğv olunmuş və idxal rüsumları üçün 15%-lik bir hədd müəyyən edilmişdir(<http://www.worldbank.org/>).

Sahibkarlar yeni yaradılmış İnternet-Vergi İdarəsində (www.e-taxes.gov.az) vergi orqanları və banklarla sənəd mübadiləsi aparırlar. Bundan əlavə deyə bilərik ki, sahibkarların vergi qanunvericiliyi ilə əlaqədar yaranan suallarını və müraciətlərini 195 sayılı qaynar xətt cavablayır.

Hal-hazırda ölkədə yatırılan investisiya miqdarının hər il çoxalması bizdən onu tələb edir ki, fərqli mənbələrdən olan investisiyalardan daha da səmərəli bir formada istifadəyə zəmin yaradaq. Təbii ki investisiyanın ölkəyə cəlbi olduqca mühümdür. Çünki investisiya ölkənin əsas makroiqtisadi göstəricilərinə təsir edən bir komponentdir. Biz bu dediklərimizi cədvəl 8-də müşahidə edə bilərik.

Cədvəl 8: 2016-2018-ci illəri əhatə edən əsas makroiqtisadi göstəricilər

İl, ay	ÜDM		Qeyri-neft ÜDM*		Əsas kapitala yönəlik investisiya		İstehlak qiymətləri indeksi
	Cəmi,	Artım tempi, %	Cəmi,	Artım tempi, %	Cəmi,	Artım tempi, %	orta illik, %
	mln. manat		mln. manat		mln. manat		
2016	60425,2	96,9	35951,2	95,6	14903,4	73,9	12,4
2017	70337,8	100,1	40012,3	102,8	15550,8	97,4	12,9
2018	80092,0	101,4	41588,6	102,0	17238,2	95,6	2,3

Mənbə:Dövlət Statistika Komitəsi - 2020/ [https:// www.stat.gov.az/](https://www.stat.gov.az/)

Cədvəldən də görürük ki,investisiya cəlbı artdıqca,ÜDM-in miqdarı da, artmışdır.

Xarici xarakterli investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına yatırılmasında beynəlxalq və regional tipli təşkilatlar ilə bərabər ölkədə fəaliyyət göstərən başqa xarici xarakterli investisiyalı təşkilatlar, müəssisələr və b. qurumlar olduqca mühüm bir rola malikdir.

Əgər respublikamızda qeyri-kredit investisiyalarının böyük hissəsi neft sektoruna yönəldilibsə, nəqliyyat və rabitə üçün 2,0%, tikintiye 5,2%, ticarətə isə sahəsinə 1,2% vəsait ayrılmışdır.

Axır beş il ərzində iqtisadiyyatın yüksəlməsi qeyri-neft sahəsi ilə şərtlənib, bu sektorun ÜDM-də payı 69,9% - ə çatıb. Ümumilikdə, rəsmi statistikaya və makroiqtisadi göstəricilərə görə, son 12 ildə qeyri-neft sektoru 2,5 dəfədən çox artmışdır (Hasilat Sənayesində Şəffaflıq üzrə Ümumiləşdirilmiş Hesabat).

Prezidentimiz Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin tarixli sosial-iqtisadi xarakterli inkişafının yekun nəticələrinə və öndə duran vəzifələrə aid iclasında deyib: "Bizim uğurlarımız doğrudan da tarixi uğurlardır. Beləliklə, 6 ay ərzində iqtisadiyyat 5,7 faiz artmışdır. Bu, çox yaxşı göstəricidir və ölkəmizin dinamik inkişafını göstərir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı da özünün əla həddindədir. Burada isə 9,2-lik bir faiz artım görürük".

Statistikaya görə, cari ilin yanvar-iyun ayları ərzində 26 mlrd 256,2 mln manat ÜDM istehsal olunub ki, bu da qeyri-neft sektorunun 17 mlrd 568,2 mln manatını təşkil edir.

2016-cı ilin statistik yanvar-iyun aylarının göstəricilərinə görə 26 milyard 256,1 milyon manatlıq ÜDM istehsal olunub ki, bununda 17 milyard 568,1 milyon manatı qeyri-neft sektorunun payına düşür.

2014-cü ilin "Sənaye ili" elan olunmuş və bununla əlaqəli olan Fəaliyyət Planının icrası qeyri-neft sektorunun inkişafına yeni təkan vermişdir. Qeyd etmək şərtidir ki, 2015-ci ilin birinci yarısında 3 mlrd 669,5 mln manat qeyri-sənaye məhsulu istehsal edilmişdir (SOCAR: İllik hesabat-2017).

Xarici və daxili investisiyaların qoyulmasının stimullaşdırılması istiqamətində respublikamızda müvafiq dövlət müəssisələri fəaliyyətdədir:- "Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti" ASC, Azərbaycanda İxrac və İnvestisiyaların Təşkili Fondu (AZPROMO).

AZPROMO-nun 24 aprel 2003-cü ildə təsdiq olunmuş 865 nömrəli tarixli Fərmanına ("Sənaye Parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə") uyğun bir şəkildə sənaye parklarına qarşı olan münasibətdə aşağıda verilmiş olan stimullaşdırıcı tədbirləri nəzərə almaq lazımdır:

1. Vergilər və gömrük sahəsində stimullaşdırıcı xarakterli bəzi tədbirləri nəzərə almaq (torpaq, gəlir və 7 illik əmlak vergisi, eləcə də, bəzi avadanlıqlara qarşı qoyulan ƏDV-dən azad olmaq);

2. torpaq sahəsinin icarə haqqının bir qədər aşağı göstəricisində müəyyən olunması;

3. ehtiyac anında güzəştli kreditlərin verilməsi;

4. inzibati prosedurların daha da sadələşdirilməsi;

5. istilik və elektrik tipli enerjinin, eləcə də, suyun və qazın satışı, uyğun olaraq tullantı suların mümkün məntəqələrə axıdılması və məişət tullantılarının toplanması üzrə güzəştli təklif paketlərinin tətbiq edilməsi.

21 fevral 2015-ci il tarixdə ölkəmizdə valyuta siyasətinin üzən məzənnə rejiminə istiqamətləndirilməsi, makroiqtisadi sabitliyin təminatı, investisiyaların, əsasən də xarici xarakterli investisiyaların cəlbi, qeyri-neft sahəsi üzrə sahibkarlığın əlverişli təminatı məqsədilə manatın devalvasiyası ilə bağlı bəzi qərarlar qəbul olunmuşdur.

Bu iqtisadi xarakterli zonaların yaradılması haqqında qəbul olunmuş sənədlər müəyyən regionlar daxilində investisiya xarakterli layihələrin əmlak və mənfəət vergisindən 50 %-nin 7 il müddətində tamamilə azad edilməsini hədəfləyir. Bundan əlavə, tədbirlər planına daxil edilən investisiyaların risklərini minimuma endirməyə və gələcək gəlirliliyini artırmağa yardım göstərəcəkdir.

Ölkəmizdə xarici investisiya yatırımlarının prioritet istiqamətlərini təsnifləşdirə bilərik (Kərimova T.İ.,2008:səh.91):

İqtisadiyyatın mümkün prioritet sahələri üzrə:

1. Nanotexnologiyalarının inkişafı- komputer texnologiyalarının, eləcə də, internet xidmətlərinin inkişaf etməsi;
2. Turizm sahəsi;
3. Kənd təsərrüfatı - texniki bitkiçilik, cins maldarlıq, dənli bitkiçilik, baramaçılıq, sənaye quşçuluğu, tərəvəzçilik və bostançılıq, heyvandarlıq, meyvəçilik, balıqçılıq, arıçılıq;
4. İnnovasiya xarakterli sahibkarlıq fəaliyyəti prosesi;
5. Yeyinti sənayesi- şərabçılıq, müxtəlif məhsullarının konservləşdirilməsi bitki yağları istehsalı, şirə istehsalı, qənnadı məmulatları, ət və süd məhsulları, un məmulatları, , sərinləşdirici içkilər istehsalı;
6. Yüngül sənaye-toxuculuq və tikiş;
7. Kimya sənayesi;
8. Maşınqayırma sənayesi – elektronika və elektrotexnika, eləcə də, radioelektronika, cihazqayırma, fərqli-fərqli sahələrə görə uyğun avadanlıqların istehsal olunması;

9. Xammalı milli olan tikinti materialları - mineral – tikinti tipli xammalının çıxarılmasına dəlalət edən sahələr; hörgü materialları, divar materialları , beton, dəmir-beton konstruksiyaların istehsal edilməsi;
10. Tarixi sahələr- xalçaçılıq, misgərlik, duluzçuluq və b.
11. Ağac emalı sənayesi və mebel istehsalı ;
12. Xidmət sahələri - tibbi , anbar təsərrüfatı, dondurulmuş ərzaq istehsalı ilə məşğul olan sahələrin qurulması.

Dövlət orqanları və onların fəaliyyətinin investisiya cəlbediciliyinə təsirini araşdıraraq, yeni və son yarım fəsilə keçid edirik. Burada qarşımıza qoymuş olduğumuz əsas vəzifə isə, son illəri özündə ehtiva edən dövlət proqramlarının investisiya cəlbediciliyi baxımından tədqiqidir.

Beləki biz, xidmət sahələrinə əsasən rayonları cədvəl 9-da k1 kimi ayıra bilərik:

Cədvəl 9: İqtisadi xarakterli rayonlar üzrə prioritet sayılan əsas istiqamətlər

Rayonlar	Prioritet istiqamətlər
Abşeron	xammalı yerli xarakterli olan tikinti materiallarının istehsal edilməsi prosesi, kənd təsərrüfatı, yüngül sənaye, maşınqayırma sənayesi, kimya sənayesi, həmçinin yeyinti sənayesi, ağac emalı və mebel istehsalı.
Quba-Xaçmaz	yeyinti sənayesi, yüngül sənaye, turizm, kənd təsərrüfatı, tikinti materialları istehsalı, ağac emalı və mebel istehsalı.
Dağlıq-Şirvan	turizm, yeyinti sənayesi, yüngül sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti materialları istehsalı, ağac emalı və mebel istehsalı.
Şəki-Zaqatala	turizm, yeyinti sənayesi, yüngül sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti materialları istehsalı, ağac emalı və mebel istehsalı.
Gəncə-Qazax	turizm, yeyinti sənayesi, yüngül sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti materialları istehsalı, ağac emalı və mebel istehsalı.
Lənkəran	turizm, yeyinti sənayesi, yüngül sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti materialları istehsalı, ağac emalı və mebel istehsalı.
Aran	turizm, yeyinti sənayesi, yüngül sənaye, kənd təsərrüfatı, tikinti materialları istehsalı, ağac emalı və mebel istehsalı, maşınqayırma.
Yuxarı Qarabağ	yüngül sənaye, yeyinti sənayesi, kənd təsərrüfatı, tikinti materialları istehsalı.

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyi 2020/<https://www.economy.gov.az/>

Göstərilən cədvəlin yardımı ilə biz, rayonları səkkiz qrup üzrə prioritet istiqamətlər baxımından ayırmış olduq.

3.3. İnvestisiya cəlb ediciliyinin artırılmasına yönəlik təşviq proqramlarının reallaşdırılması istiqamətləri

Daha da şaxələndirilmiş və olduqca sabit xarakterli iqtisadiyyatın əsasını təşkil edən amil sabit makroiqtisadi mühitdir. Makroiqtisadi siyasətin variantları bu mühitin formasını müəyyənləşdirir. Dünya İqtisadi Forumunun Qlobal Rəqabətlik haqqında hesabatına uyğun olaraq, son illər Azərbaycan 10 ən sabit makroiqtisadi ölkə sırasına daxil olmuşdur. Azərbaycanın onluqdakı yerini qorumaq məqsədilə dövlətimiz yaxın onillikdə bu gəlirlərin daha da şaxələndirilmiş strukturunu yaradacaq. ARDNF-dan transfertlər və xərclərin müəyyən edilən güclü strukturu ilə təmin olunan büdcə intizamının əsas hesab olunan "qızıl qaydası"nın istifadə edilməsi, iqtisadiyyatı neftin qiymətinin kəskin şəkildə dəyişkənliyindən müdafiə edəcək, ARDNF tipli ehtiyatların toplanmasına və dövlət borcunun daha da azaldılmasına imkan yaradacaq. Büdcə qaydaları uyğun olaraq davamlı artımı və təbii ehtiyatların müdafiəsini hədəfləyərək, balanssız borc gəlirlərinin uçotu potensialına əsaslanaraq borc səviyyəsinin qrounması üçün mühüm hesab olunur. Bu qayda həmçinin dövlət yönümlü xərclərin qeyri-neft ÜDM-i ilə bağlanması hesabına qeyri-neft gəlirləri ilə dövlət xərclərinin ödəniş səviyyəsini yüksəldəcək. Dövlət xərclərinin səmərəliliyinin təmin edilməsində büdcənin ehtiyacları dəqiq müəyyən olunmuş məqsədlər ilə, eləcə də səmərəlilik göstəriciləri ilə bağlı olacaqdır (Azərbaycan sənayesi-2013-2020. Statistik məcmüə).

Manat əvvəlki tək yerli və beynəlxalq sərmayədarlara tələb olunan şəffaflyq səviyyəsini təmin etmək üçün üzən valyuta olacaq. Bu yanaşma makroiqtisadi konyukturanın proqnozlaşdırılmasını asanlaşdıracaq, daha yüksək həcmdə olan birbaşa xarakterli xarici investisiyalara, əlavə olaraq sabit ticarət axınlarına da, dəstək olacaqdır. Bu da sabit və proqnozlaşdırıla bilən inflyasiya tipli mühitin yaradılmasına səbəb olacaqdır. Manatın məzənnəsinin volatillik göstəricisinin aşağı düşməsi də ölkəmizdə qarşılana biləcək investisiya risklərini azaldacaq. Beynəlxalq kreditorlar tərəfindən təklif olunan risk mükafatı bu təsir nəticəsində azalacaq və kapital xərclərini azaldacaq.

Maliyyə sektorunda sabitlik və likvidlik səmərəli fiskal və pul-kredit idarəçiliyinin dəstəklənməsi 2025-ci ilə kimi tamlıqla təmin olunacaqdır. Buna görə dövlət istiqrazları ilə bərabər və sərbəst dövriyyədə ehtiyatda olan başqa qiymətli kağızların bir qədər də likvidliyini təmin etmək lazımdır. Likvidliyin yüksəlməsi mühüm qiymət dəyişkənliyinin siqnalıdır deyə bilərik və bu da, özlüyündə banklararası likvid bazarının inkişafı prosesini stimullaşdırır ki, bu da sonradan iqtisadiyyatın real sektorunun kreditləşdirilməsinin daha da yüksəlməsinə nəticə verir. Bundan əlavə, daha da dərin olan kapital bazarları müvəqqəti investisiya imkanları axtaran investorlar üçün xüsusilə vacib olan çevik yerli investisiyalar üçün imkanlar yaradır. Bu prioritetdə ki başlıca vəzifə daha artıq milli kreditörün və kapital bazarlarında kredit axtaran şəxslərin cəlb olunmasıdır. Bu isə özlüyündə kapital bazarlarının olduqca şaxəli bir hal almasına və dəyişkənliyin azalmasına yol açır ki, bununla da, manatla bağlı denominasiyaya sərmayə yatırmaq məqsədilə qarşıda təzə imkanlar açılmış olur. Daha dərin kapital bazarı da Mərkəzi Banka daha səmərəli pul-kredit siyasəti reallaşdırmağa və bazarda qeyri-müəyyənliyin mövcud olduğu son instansiya üzrə kreditör qismində çıxış etmək üçün imkan verəcək (Müslümov S.Y., Kazımov R.N.,2011:səh.122). Maliyyə sektorunda qısamüddətli sabitlik 2025-ci ilə qədər olan dövrdə Azərbaycanda təmin ediləcək, ortamüddətli perspektivdə inkişaf struktur islahatları tərəfindən dəstəklənəcək, uzunmüddətli perspektivdə isə maliyyə sektoru qlobal miqyasda açıq rəqabətə hazır olacaq. Respublikanın maliyyə sahəsində islahatların olduqca sürətlə aparılması region ölkələri ilə müqayisədə ölkəyə xarici tipli investisiya yatırımlarının cəlb edilməsinin genişləndirilməsi hesabına milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafını stimullaşdıracaq.

Belə ki, 2025-ci ilə qədər Azərbaycanda müasir texnologiyalara, bazarlara və maliyyə resurslarına bərabər yollu çıxışın təminatını təsdiq edən rəqabət xarakterli mühit bərqərar olunacaqdır. Bu mühit yerli şirkətlərə dünya standartlarına uyğun işləməyə imkan verəcəkdir. Biznesin aparılmasının sadəliyi özündə üç əsas sahəni birləşdirir: investisiya üçün şəraitin təşkili, dəyərin yaradılmasının beynəlxalq

zəncirlərinə inteqrasiya etmək prosesi və biznesin aparılmasının qlobal xarakterli standartlarına malik olmaq səriştəsi.

2025–ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatı Bakı-Tbilisi-Qars və Astara-Astara dəmir yolu layihələri çərçivəsində ölkənin dəmir yollarının Gürcüstan, Türkiyə və İran dəmir yolu şəbəkəsi ilə birləşdirilməsindən, eləcə də, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının inşasından faydalanacaq. Azərbaycanın şaxələndirilmiş nəqliyyat-logistika imkanları ölkədən ixracın artırılması üçün əsas olacaq və bütövlükdə biznes xərclərinə qənaət etməyə gətirib çıxaracaqdır. Yeni kommunikasiyalardan yararlanmaqla yüksəksürətli və genişzolaqlı şəbəkənin köməyi ilə bir sıra elektron xidmətlərdən (Elektron Təhsil, Elektron Səhiyyə, elektron bankinq, elektron kommersiya və s.) istifadə etmək mümkündür. Rəqəmsallaşdırma xüsusilə dövlət idarəçiliyi üçün şəffaf, hesabatlı, səmərəli və proqnozlaşdırıla bilən perspektivli biznes mühiti yaradacaq. Elektron xidmətlərin genişləndirilməsi Azərbaycanda biznesin beynəlmilləşdirilməsi üçün əsas olacaq. 2025-ci ildə özəl sektor infrastrukturun tikintisində daha fəal iştirak edəcək ki, bu da iqtisadi səmərəliliyin artmasına gətirib çıxaracaqdır. Bundan başqa, keyfiyyətli kommunal xidmətlər rəqabətqabiliyyətli qiymətlərlə təklif ediləcək və nəticə etibarilə də Azərbaycan region ölkələri sırasına keyfiyyətli kommunal xidmətlərin qiymətləri ilə daxil olacaq (65-dən 35-ci yerə qalxacaq)(Azərbaycanın sənaye portalı- <http://www.senaye.gov.az/>).

Məsələn, Türkiyə, Gürcüstan və İran kimi mühüm xarakterli regional ölkələrlə sərfəli ticarət razılaşmalarına əsaslanan aşağı tariflər şəraitində səmərəli gömrük prosesləri Azərbaycanın 2025-ci ilə qədər iqtisadi baxımdan regional ticarət mərkəzi kimi tutmuş olduğu mövqeyini daha da möhkəmləndirəcək. Qeyri-neft xarakterli məhsul və xidmətləri ilə ticarətin başlıca həcmi üçün regional xarakterli inteqrasiya Azərbaycanın geosiyasi və iqtisadi vəziyyəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Misal üçün, ölkənin kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının 90%-dən çoxu Rusiya, Gürcüstan və başqa Mərkəzi Asiyaya ölkələrinə yollanır. 2025-ci ilə qədər Azərbaycan xüsusilə yüksək əlavə dəyəri olan mallar və xidmətlər üçün regional inteqrasiyanı davam

etdirərək, əlaqələr quracaq və dəyərin yaradılması üzrə Qlobal zəncirlərə inteqrasiya haqqında sazişlər imzalayacaqdır.

2025-ci ilə qədər beynəlxalq standartlara cavab vermək Azərbaycandan ixrac olunan malları yüksək rəqabətqabiliyyətliliyə malik edəcək. Beynəlxalq sertifikatlardan daha geniş istifadə etmək etibarlı keyfiyyət göstəricisinin yaradılması hesabına daxili istehlak səviyyəsini daha da artıracaq. Azərbaycan bir-birinə yaxın olan iki regional bazarda – Avropa və Avrasiya İttifaqında ÜTT standartlarına əsaslandığı üçün qeyri-neft ixracının həcmi bu standartlara uyğun olan bəzi məhsul və xidmətlər hesabına genişləndiriləcəkdir. Milli xarakterli şirkətlər şəxsi məhsullarının mümkün keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqla yerli istehlakçıların artan keyfiyyət tələblərini təmin edəcəklər. Nəticə etibarilə də "Made in Azerbaijan" brendi beynəlxalq bazarlarda keyfiyyətin göstəricisi olacaq. "Made in Azerbaijan" brendinin yaradılması üzrə işin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə ölkədə istehsal edilən mallar və bu yerli malların istehsalçıları haqqında məlumatları özündə toplayan internet saytı istifadəyə veriləcəkdir. Bu saytda informasiyanın hər üç dildə – həm azərbaycan, həm ingilis, həm də ki, rus dillərində yerləşdirilməsi, bununla da, istifadəçinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi hesabına yerli məhsullar baxımından daha faydalı olacaqdır. Nəticədə, istehlakçı ilə istehsalçı arasında olan münasibətlər daha asan olacaq, rəqabət qabiliyyətli milli məhsulların həcmi daha da artacaq(Azərbaycanın sənayə portalı-<http://www.senaye.gov.az/>).

2025-ci ilin gündəmində ölkəyə sərmayə yatıran investorların daha da möhkəmləndirilməsi və təzə birbaşa xarakterli xarici investisiyaların cəlb olunmasının təminatı vardır. Xüsusilə rəqabət qabiliyyətli olan konkret investisiya layihələri maraqlı tərəf kimi xarici investorlara təqdim ediləcək.

Ölkəmizin gələn onillikdə də, iqtisadi artıma təkan verəcəkdir. Siyasət, tənzimləmə, dövlət sifarişləri və dövlət fəaliyyəti dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etdiyi institusional fəaliyyətə bölünür. İqtisadiyyatın əsas hərəkətverici qüvvəsi olmaq əvəzinə, dövlət sektoru daha çox aşağıdakı üç prioritetlə məşğul olacaq:

- Azərbaycan yerli vətəndaşları üçün təzə növ milli alət və təzə imkanların yaradılması;
- müvafiq makroiqtisadi və normativ xarakterli baza vasitəsilə iqtisadi inkişafın ardıcıl olaraq stimullaşdırılması;
- vergi daxilolmalarını daha da səmərəli bir şəkildə xərcləməyə imkan yaradan inzibati idarənin təməlinin qoyulması.

Sabit xarakterli makroiqtisadi şərait, ciddi şəkildə mühafizə olunan fiskal intizam və möhkəm hüquqi bazanın təşkili, fiziki və əqli mülkiyyət hüquqlarının olduqca ciddi bir şəkildə müdafiə olunacağı bir biznes mühiti yaratmış olacaq ki, bunun da nəticəsində özəl investisiya yatırımlarının mümkün miqdarı əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmiş olacaq. Bundan başqa, müvafiq normativ siyasət yerli istehsal olunan mal və xidmətlərin təklifinin, keyfiyyətinin və effektivliyinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına, rəqabətin güclənməsinə gətirib çıxaracaq. Bu zaman yerli kiçik və orta müəssisələrin inkişafına xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Bu sahədəki təşəbbüslər kreditlərə çıxışı yaxşılaşdırmağa, onları genişləndirməyə, keyfiyyətli tədris proqramlarını təqdim etməyə və ya inzibati prosedurları sadələşdirməyə imkan verəcək. Ən yaxşı Dövlət planlaması şəhər və kənd rayonlarında gəlir fərqlərini aradan qaldırmağa kömək edəcək, Azərbaycanın iri logistika qovşağının, həmçinin region ölkələrinin daha yüksək iqtisadi inteqrasiyası üçün zəruri infrastrukturun tikintisinə şərait yaradacaq.

Bütün bunları ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, investisiya cəlbediciliyi baxımından dövlətimiz öz maraqlarını qorumaqla yanaşı, bu prosesin davamlı və dayanıqlı inkişafını təmin etmək adına bir sıra proqramları sınaqdan keçirərək və ya yenisini yaradaraq yatırım cəlbediciliyinin yüksəlməsinə nail olmağa çalışır. Yürüdülmən düzgün siyasət isə, bu prosesin təməli olmaqla qalmayacaq, eləcə də, təkanı da, olacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dissertasiya işi çərçivəsində aparılan tədqiqatdan ölkədə investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi istiqamətində əldə olunan nəticələri və həmin nəticələrə istinad edilməklə irəli sürülən təklifləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Investisiya xarakterli monitorinqin yerli sisteminin mövcudluğu istifadəyə yararlı investisiya mühitinin təmin olunmasında heç də az rola sahib deyil. Aydın ki, investisiyanın faydalılıq göstəricisi zamana uyğun olaraq dəyişir. Müəyyən bir məhsulun istehsal edilməsinin hər daim yüksəlməsi bu məhsulun axırıncı faydalılıq göstəricisinin enməsi ilə müşayiət edilir. Investisiyalarda da analoji vəziyyətlə rastlaşmaq olur. Bu o deməkdir ki başlanğıc investisiya yatırımlarının faydalılıq göstəricisi sonrakı yatırımlardan daha artıq olacaqdır. Monitorinqin verilmiş investisiya tipli fəaliyyətində, mümkün yatırımların yüksəlməsinin, onlardan qazanılan gəlirlərin çoxalması ilə əhatələnən faktorunu üzə çıxarmaq və təsdiqləmək prosesini yerinə yetirmək mütləq şəkildə lazımdır.

2. Investisiya yatırımlarının reallaşdırılmasının vacibliyini fərqli-fərqli amillər ilə şərtləndirmək olar. Ümumən isə bu amilləri aşağıda verilmiş olan üç əsas formada qruplaşdırıla bilər:

mümkün maddi-texniki bazanın təzələnməsi;
istehsal yönümlü fəaliyyətin daha da genişləndirilməsi;
təzə fəaliyyət növlərinin yaranması.

3. Ölkə başçısının razılığı ilə yeni iqtisadi fəaliyyət sahələrinin, eləcə də, xarici investorlara görə xüsusilə cəlbedici xarakter daşıyan energetika, nəqliyyat, metallurgiya, kimya, maşınqayırma, rabitə və başqa sahələrlə əlaqəli şirkətlərin özəlləşdirmə üçün açılması xarici investisiya axınına çox güclü bir şəkildə təkan vermişdir. Milli iqtisadiyyata cəlb edilən investisiyaların yönündə beynəlxalq təşkilat və qurumlarla əməkdaşlıq hər il daha da genişləndirilir. Bu təşkilatlara BMT, GUAM, İƏT, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı , Avropa İttifaqı, MDB, Dünya Bankı, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası , Asiya

İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı aiddir.

4. Investisiya fəaliyyətin tənzimlənməsi əslində olduqca mürəkkəb bir prosesdir . Yəni ki, investisiya qərarları qeyri-müəyyən bir şəkildə qəbul olunur. Bir digər sözlə, var olan nisbətlərin gözlənilməsi vaxtı hər bir ölkənin spesifik xarakterli iqtisadi xüsusiyyətləri göz önündə tutulmalıdır. Aşağıda verilmiş olan məfhumları həmin nisbətlərə aid edə bilərik:

- Investisiyanın ümumi həcmnin mümkün ÜDM-ə olan nisbəti;
- Xarici xarakterli investisiyaların ümumi həcmnin milli investisiyaların həcm göstəricisinə olan nisbəti və b.

5. Müşahidə olunan makroiqtisadi tarazlıq şəraitində əhalinin milli gəlirinin yüksək artım templəri mümkün yüksək templi yığım səviyyəsinin, yəni, investisiyaların təminatçısıdır. Bu isə özündən sonrakı yatırımlar üçün baza yaradır. Belə model Tayvanda, Çində, Sinqapurda, Honkonqda, İndoneziyada, Tailandda, və b. yerlərdə istifadə olunmuşdur. Amma bunun mənası o deyil ki, investisiya portfelində bu prosesi yaratmaqla inkişaf xüsusiyyətlərinə zəmin yaratmaq olar. Qeyd etdiyimiz kimi investisiyalar əslində ÜDM-un tərkib hissəsini təşkil edir və ÜDM-un templi yüksəlişi vaxtı investisiyalarla yüksəliş arasında olan əlaqə aşkardır. Başqa sözlə, iqtisadi xarakter daşıyan dirçəliş dövrünün bir parçası olan investisiya əsalı inkişaf bu proseslə ilə müşayət edilərsə, artımın yığımın artırılması ilə təmin olunma halı hər zaman özünü tamlıqla doğrultmur.

6. İstehlak tipli potensialı əmək potensialının mövcud keyfiyyəti ilə sıx əlaqədədir. Qeyri-investisiya tipli cəlbediciliyinə istinad edərək istehlak potensialını ən aşağı istehlak səbətində sahib ailələr; aşağı təminatlı hesab olunan ailələr; ən minimal pensiyaya malik olanlar; təqaüdü tələbələr; illik demoqrafik xarakterə malik olan artım göstəricisi; istehlak tipli potensialı özündə ehtiva edən bəzi qeyri-müəyyən göstəricilər kimi karaktrizə etmək olar.

7. Belə hesab olunur ki, vergiqoymada differensiyasiyanın tətbiqi prinsipi daha yaxşı nəticə verir. Xarici investisiyalara təqdim olunan vergi güzəştləri rəqabətlik, texnoloji nəaliyyət və s. tələblər ilə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Verginin, tarifin, eləcə də, güzəştin səviyyəsini təhlil etdiyimiz zaman rəqib ölkələrdəki investisiya iqliminin xüsusiyyətlərini də, araşdırmaq faydalıdır. Belə ki, yerli dövlət sektorunun qeyd etdiyi 2025-ci il üçün nəzərdə tutulmuş iqtisadi perspektivdə öz təzələnmiş rolunu reallaşdırma bilməsi naminə dövlət müəssisələrinin fəaliyyət planı olduqca ciddi bir formada monitoring prosesinə cəlb olunacaqdır. Burada ən başlıca vəzifə bu müəssisələrdə dövlətin idarəetmə çərçivəsinin müəyyənləşdirilməsi, eləcə də, monitoring və strateji menecmentin tətbiq edilməsidir. Bir sıra dövlət müəssisələrinin mövcud fəaliyyətlərini göz önündə tutacaq mandat və icra hədəflərinin hazırlanması ehtiyac duyulan şəffaflığı daha da yüksəldəcək, bundan başqa dövlət, dövlət müəssisəsi, eləcə də ictimaiyyət arasında olan yaradıcı dialoqu bir qədər də, inkişaf etdirmiş olacaqdır. Bununla da, monitoring daha da möhkəmləndirilmiş olacaq, peşəkar korporativ xarakterli strukturlar daha da gücləndiriləcəkdir. Bütün bunlardan başqa, ölkəmiz öz portfelinə strateji baxımdan qiymətləndirərək, özəlləşdirdikdən dərhal sonra daha da məhsuldar effekt verəcəyi düşünülməyən qeyri–strateji aktivlərin özəlləşdirilməsini reallaşdıracaqdır. Bütünlüklə bu proses ictimai və milli maraqları göz önündə saxlayaraq, bütünlüklə özəlləşdirmə prosedurunun başlanğıcında ehtiyac duyulan tənzimləmə və bazar tipli strukturu əmələ gətirəcəkdir.

Fikrimizcə sənaye və qeyri-sənaye tipli iqtisadiyyatın inkişafında pay sahibi olan investisiya cəlbədiciliyinin səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün innovasiyalı texnologiyaların, yəni nanotexnologiyaların tətbiqi şərtidir. Eləcə də, dünyəvi standartların qəbulu, məsələn İSO:9000-2015 seriyasının, eləcə də, İSO:14000-2015 menecment sistemi və onun qanuna uyğunluqlarının müəssisə və ya hər hansısa bir qurumun fəaliyyət planına daxil edilərək proseslərə tətbiq edilməsi, investorların maraqlarını müdafiəsi, eləcə də, təhlükəsizliyin təminatı baxımından olduqca

əlverişlidir. Hətta bütün bunarla belə, vacib hesab etdiyimiz və təklif olaraq irəli sürdüyümüz bəzi məqamları da, qeyd etməliyik:

- Həm investisiya cəlbediciliyi , həm də ki, səmərəliliyin artırılması fonunda beynəlxalq miqyasda özünü göstərmiş modellərin yüksək miqyasda öyrənilməsi və respublikanın iqtisadi xarakterli inkişaf modelinin bütün uyğun strateji hədəfləri göz önündə tutulmaqla, bu təcrübənin istifadəyə yararlı nümunələrinin tətbiq edilməsi məsələlərinə göz gəzdirilməli və onlar reallaşdırılmalıdır;

- Qeyri-neft sektoruna aid olan sahələrinin prioritet istiqamətləri nəznində iri həcmli investisiya-innovasiya tipli layihələrinin hazırlanması və bu layihələrin səmərəliliyinin təmin olunması ilə bağlı olan tədbirləri reallaşdırmaq lazımdır;

- Ölkə daxilində investisiya tipli mühitin formalaşdırılması tipli hadisənin daha da intensivləşdirilməsi və bununla əlaqəli olan mexanizmlərinin daha da təkmilləşdirilməsi naminə yeni investisiyaların cəlb edilməsi, onların hərəkəti və bu hərəkətin idarə edilməsi üzrə hüquqi-iqtisadi tipli prosedurların, həmçinin bəzi institusional xarakterli mexanizmlərin təzələnməsi və daha da təkmilləşdirilməsinə xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

- Qlobal risk nəznində vətənimizin investisiya siyasətini daha da güclü bir hala salmalı və onunla əlaqəli olan strateji xarakterli, konseptual yanaşmaları müəyyən edilməlidir;

- Yerli iqtisadiyyat timsalında dövlət investisiya siyasətinin gücünü artırmaq, eləcə də, daha yararlı və daha işlək rahat mexanizmlərin tətbiq edilməsini reallaşdırmaq lazımdır;

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası -Bakı: «Qanun»,2000.-48 s.
2. Azərbaycan Respublikasının “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Qanunu. 13 yanvar 1995-ci il
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi.-Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı», 2011.-414 s.
4. «Mühasibat uçotu haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu.-Bakı, 29 iyun 2004-cü il.
5. «Asılı təsərrüfat cəmiyyətlərinə investisiyaların uçotu üzrə» Kommersiya təşkilatları üçün 20 №-li Milli Mühasibat Uçotu Standartı. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 2007-ci il 29 dekabr tarixli İ-130 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmişdir.
6. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. – Bakı: «Hüquq ədəbiyyatı», 2007.-776 s.
7. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2018.-Bakı: «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi», 2018. – 804 s.
8. Ağabəyli A. Nəcəfov E. Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi. Bakı-2007, 208 s.
9. Aras O. N., Süleymanov E.– “Azərbaycan İqtisadiyyatı” – Bakı 2010 – 480 s.
10. Cəbiyev R.M. Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı. Bakı, 2002, 231 s.
11. Cəfərli H.A. İqtisadi təhlil. – Bakı: «Elm və təhsil», 2009. – 560 s.
12. Əlirzayev Ə.Q. İqtisadiyyat: düşüncələr, baxışlar. Bakı, 2002, 465 s.
13. Əlirzayev Ə.Q. Sahibkarlığın sosial-iqtisadi inkişaf problemləri. Bakı, 200, s.114.

14. Əliyev T.N., Babayev M.T. Neft-qazçıxarma sənayesini müəssisələrinin iqtisadi potensialı. Bakı: Azərneşr, 2003, 264 s.
15. Hacızadə E.M. Azərbaycanın təbii qaz potensialı: reallıqlar və virtual cizgilər. Bakı - 2001, 186 s.
16. Hacızadə E.M. Energetik kompleks yeni islahatlar ərəfəsində. Bakı - 2000, 257 s.
17. Hacızadə E.M. Neftqazçıxarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli, Bakı: Elm, 2002. 472 s.
18. Hacızadə E.M. Neftqazçıxarma kompleksinin iqtisadi inkişaf modeli, Bakı - 2002. 472 s.
19. Hacızadə E.M. Sosiallaşan iqtisadiyyat. Bakı: Elm, 2006, 509 s.
20. Hacızadə E.M., Abdullayev Z.S. Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturunun modernizasiyası. Bakı: Elm, 2003, 512 s.
21. Hacızadə E.M., Abdullayev Z.S. Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturunun modernizasiyası. Bakı: Elm, 2003, 512 s.
22. Hacızadə E.M., Paşayev T.Ə. Neft-qaz sənayesində yeni bazar mexanizmlərinin formalaşdırılması istiqamətləri (*monoqrafiya*) Azərbaycan dilində. Bakı. «Elm» 2000, 200 s.
23. İbrahimov F.M. Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyalar və onun milli iqtisadiyyatın dirçəlməsində rolu. – Bakı 2007 – 525 s.
24. İsayev S.Z. “İnvestisaya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi” – Bakı 2010 – 630 s.
25. Kəlbəyev Y.A. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. – Bakı: «Elm», 2012. – 488 s.
26. Kərimova T.İ. – “İqtisadiyyatın investisiya potensialı : Formalaşması və istifadə mexanizmləri” – Bakı 2008 – 780 s.
27. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M. İqtisadi təhlil. – Bakı: «İqtisad Universiteti», 2011. – 794 s.

28. Məmmədov Ə.S. Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti və onun təkmilləşdirilməsi. – Bakı 2015 – 645 s.
29. Məmmədov S.M. Maliyyə. – Bakı: «Azərnaşr», 1997. – 428 s.
30. Müslümov S.Y., Kazımov R.N. Maliyyə təhlili. – Bakı: «Azərnaşr», 2011. – 312 s.
31. Seyfullayev İ.Z. “Əlavə dəyər vergisinin muəssisələrin innovasiya fəaliyyətinə təsiri” Azərbaycanın vergi jurnalı, 2012, №4,99-116 s.
32. Seyfullayev İ.Z. “Marketinq”. Bakı - 2011, 404 s.
33. Seyfullayev İ.Z. “Vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin nəzəri-praktiki məsələləri” Azərbaycanın vergi jurnalı, 2012, №6,125-138 s.
34. Səbzəliyev S.M. Maliyyə hesabatı: formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri. – Bakı: «Elm», 2003. – 240 s.
35. Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. İdarəetmə uçotu. – Bakı: «Elm və təhsil», 2014. – 524 s.
36. Səfərov S. “Azərbaycan iqtisadiyyatında yeni mərhələnin dinamikası”. Bakı – 2007, 991s.
37. Səmədzadə Ş.Ə., Musayev v.r, Seyfullayev İ.Z. “Sahibkarlığın əsasları”. Bakı – 2000, 371 s.
38. Şahbazov K.A., Məmmədov M.H., Həsənov H.S. Menecment. Bakı -2005,1036 s.
39. Vəliyev T.Ş., Meybullayev M.X. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı – 2001,691 s.
40. Yəhyayeva A.Y. – “Sənayə sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi strategiyası və onun səmərəliyinin artırılması istiqamətləri” – Bakı 2009 – 754 s.

Türk dilində

1. Dinler Z., İktisada Giriş. Bursa - 2002, 337 s.

2. Karluk R. , “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”. TCMB Yayınları - 2001, 98 s.
3. Karluk R. Türkiye Ekonomisi. İstanbul - 2002, 745- 746 s.

Rus dilində

1. Алиев И.Г. Каспийская нефть Азербайджана. М.: Известия, 2003, 798 с.
2. Ахинов Г.А., Жильцов Е.Н. Экономика общественного сектора: учебное пособие. М.: ИНФРА-М, 2008, 345 с.
3. Балабанов И.Т. ”Риск-менеджмент”. М.: Финансы и статистика, 2006, 368 с.
4. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта. – 2-е изд., доп. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 208 с.
5. Бем-Баверк Е. Капитал и прибыль. История и критика теорий процента. М.: Директмедиа Пабблишинг, 2008, 830 с.
6. Бланк И.А. Финансовая стратегия предприятия. – Киев: Ника-Центр, Элга, 2006, 711 с.
7. Брейли Р., Майерс С. Принципы корпоративных финансов / пер. с англ. – М.: «Олимп – бизнес», 2008. – 1008 с.
8. Брикли Д.Э., Макконнел Д.Д. Экономическая теория. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 944 с.
9. Буш Д., Джонстон Д. Управление финансами в международной нефтяной компании. М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2003, 432 с.
10. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии. М.: Изограф, 2000, 448 с.
11. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами / пер. с англ. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 800 с.
12. Ван Хорн Дж. К., Вахович Дж.М. Основы финансового менеджмента / пер. с англ., - 12-е изд. – М.: «Вильямс», 2008, - 1232 с.

13. Вертакова Ю.В. Управление инновациями: теория и практика. М.: Эксмо, 2008, 432 с.
14. Друкер П.Ф. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения. – М.: ФАИР – ПРЕСС, 2003. – 288 с.
15. Ендовицкий Д.А. Комплексный анализ и контроль инвестиционной деятельности: методология и практика / под ред. проф. Л.Т.Гиляровской. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 400 с.
16. Ефимова О.В. Финансовый анализ. – 4-е изд., перераб. – и доп. – М.: «Бухгалтерский учет», 2002. – 528 с.
17. Ковалев В.В. Курс финансового менеджмента. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. – 448 с.
18. Ковалев В.В. Финансовый анализ: методы и процедуры. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 560 с.
19. Ковалев В.В. Финансовый менеджмент: теория и практика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, Проспект, 2007, - 1024 с.
20. Корчагин Ю.А. Маличенко И.Л. Инвестиции и инвестиционный анализ. М.: 2010, 608 с.
21. М.И.Римера. Экономическая оценка инвестиций. (учебное пособие) СПб.: Питер 2006, 480 с.
22. Мамченко О.П. Инвестиционный менеджмент. М.: КноРус, 2008, 400 с.
23. Маркин Ю.П. Экономический анализ. – 3-е изд. М.: «Омега-Л», 2011. 450 с.
24. Милгром П., Робертс Дж. Экономика, организация и менеджмент/пер. с англ. – Т.1. – СПб.: «Экономическая школа», 2004, - 468 с.
25. Милгром П., Робертс Дж. Экономика, организация и менеджмент/пер. с англ. – Т.2. – СПб.: «Экономическая школа», 2004. – 422 с.
26. Раицкий К.А. Экономика организации (предприятия). 4-е изд., перераб. и доп. – М.: «Дашков и К^о», 2003. – 1012 с.

27. Ришар Ж. Бухгалтерский учет: теория и практика//пер. с франц., под ред. Я.В.Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 160 с.
28. Томпсон А.А., Стриклейд А.Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа: пер. с англ. – 12-е изд., перераб. и доп. – М.: 2006. – 928 с.
29. Финансовый менеджмент: теория и практика/под ред Е.С.Стойковой. – М.: «Перспектива», 2003, 652 с.
30. Финансовый учет/под. Ред. проф. В.Г.Гетьмана. – 5-е изд., перераб. и доп. – М.: ИНФРА – М, 2012. – 784 с.
31. Шарп У., Александер Г., Бейли Дж. Инвестиции/ пер. с англ. – М.: ИНФРА - М, 2003. – 1028 с.
32. Шеремет А.Д. Комплексный анализ хозяйственной деятельности. – М.: ИНФРА – М., 2008. – 416 с.
33. Экономика предприятия / В.П.Волков, А.И.Ильин, В.И.Станкевич и др.; под общ. ред. А.И.Ильина, В.П.Волкова.- М.: Новое знание, 2003.– 677 с.

İngilis dilində

1. Bassetto, C.F. and Kalatzis, A.G. ‘Financial distress, financial constraint and investment decision: evidence from Brazil’, *Economic Modelling*, Vol. 28, No. 1, 2011,264–271 pp.
2. Bhagat, S., Moyen, N.T. and Suh, I. ‘Investment and internal funds of distressed firms’, *Journal of Corporate Finance*, Vol. 11, No. 3, 2005,449–472. pp.
3. Cleary, S., Povel, P. and Raith, M. ‘The U-shaped investment curve: theory and evidence’, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, Vol. 42, No. 1, 1–2007,39 pp.

4. Fazzari, S., Hubbard, G. and Petersen, B. 'Investment-cash flow sensitivities are useful:a comment on Kaplan and Zingales', *Quarterly Journal of Economics*, May, Vol. 115, No. 2, 2000,695–705 pp.
5. Hovakimian, G. and Titman, S. 'Corporate investment with financial constraints: sensitivity of investment to funds from voluntary asset sales', *Journal of Money, Credit and Banking*, Vol. 38, No. 2, 2006,357–374.pp.

İnternet resursları

1. Azərbaycan sənayesi-2013-2020. Statistik məcmüə - <https://www.stat.gov.az/>
2. Azərbaycanın sənayə portalı- <http://www.senaye.gov.az/>
3. Dövlət Statistika Komitəsinin internet saytı - <http://www.azstat.org/>
4. Dünya Bankının internet saytı - <http://www.worldbank.org/>
5. Hasilat Sənayesində Şəffaflıq üzrə Ümumiləşdirilmiş Hesabat - <https://www.oilfund.az/report-and-statistics/report-archive>
6. İqtisadiyyat Nazirliyinininternet saytı - <http://www.economy.gov.az/>
7. SOCAR: İllik hesabat-2017 - <http://www.socar.az/socar/az/news-and-media/news-archives/news-archives/2017/04>
8. SOCAR: İllik hesabat-2018 - <http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/illik-hesabat-2018.pdf>
9. SOCAR: İllik hesabat-2019 - <http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/illik-hesabat-2019.pdf>
10. SOCAR: İllik hesabat-2020. - <http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/illik-hesabat-2020.pdf>

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Cədvəl 10: 2016-2019-cu illərdə iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala investisiya

Göstərici (min manat)	2016	2017	2018	2019
Balıqçılıq , meşə təsərrüfatı və kənd təsərrüfatı	325.089,8	617.806,1	764.389,9	769.539,3
Sənaye	-	-	-	-
Mədəncixarma	-	-	-	-
Emal sənayesi	424.367,6	652.627,2	-	-
Elektrik enerjisinin istehsalı, bölüşdürülməsi eləcə də, təchizatı	370.191,7	870.455,7	602.854,5	489.997,4
Tullantıların təmizlənməsi və emalı, su təchizatı	578.567,3	658.105,5	760.158,4	631.095,6
Tikinti	-	-	-	-
Ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmir edilməsi	171.186,6	325.251,7	314.751,2	251.615,6
Anbar təsərrüfatı və nəqliyyat	-	-	-	-
İctimai iaşə prosesi və turistlərin yerləşdirilməsi	86.463,3	215.510,7	169.834,5	88.712,5
Rabitə və informasiya	199.371,5	171.897,4	441.519,0	547.098,5
Sığorta və maliyyə	7.069,7	14.473,8	73.464,3	48.605,3
Daşınmaz əmlakvilə bağlı proseslər	50,6	214,7	7.495,4	898,3
Elmi-texniki və peşə fəaliyyəti	7.783,1	5.988,3	27.986,5	134.057,1
İnzibati və yardımçı xarakterli xidmətlər	109.993,5	74.681,3	78.370,3	192.207,7
Sosial təminat	279.036,0	378.880,6	511.164,5	880.949,2
Təhsil	197.774,7	158.022,0	350.091,3	334.658,9
Səhiyyə və sosial xidmətlər	129.958,7	192.378,5	282.100,8	165.537,1
Əyləncə, incəsənət və istirahət fəaliyyət I	69.307,4	134.896,9	62.880,6	67.857,8
Başqa sahələr	15.817,1	6.420,6	15.621,4	58.611,9

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi-2019/ [https:// www.stat.gov.az/](https://www.stat.gov.az/)

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: 2009-2017-ci illərdə yerli investisiyada rastlanan dəyişikliklər (Dünya miqyasında).....	29
Cədvəl 2: 2016-2017-ci illərin xarici birbaşa investisiyaları.....	31
Cədvəl 3: 2016-2020-ci illər üzrə dövlət büdcəsi gəlirlər və ÜDM.....	37
Cədvəl 4: 2010 -2018-cü illər ərzində iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların dinamikası.....	42
Cədvəl 5: 2013-2017-ci illərdə ölkələr üzrə birgə müəssisələr və xarici firmalar tərəfindən investisiya qoyuluşlarının dinamikası (mln dol).....	43
Cədvəl 6: ÜDM-in əvvəlki illərə nisbətən sürətli artımı	45
Cədvəl 7: 2017-ci il üçün ölkələrin ÜDM-ə olan nisbəti.....	47
Cədvəl 8: 2016-2018-ci illəri əhatə edən əsas makroiqtisadi göstəricilər.....	63
Cədvəl 9: İqtisadi xarakterli rayonlar üzrə prioritet sayılan əsas istiqamətlər.....	67
Cədvəl 10: 2016-2019-cu illərdə iqtisadiyyatın sahələri üzrə əsas kapitala investisiya.....	85

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Investisiya fəaliyyətini tənzimləyən milli qanunvericilik aktları.....	20
Şəkil 2: Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsi olduğu təşkilatlar.....	28
Şəkil 3: İnvestorların mühafizəsi üzrə müqayisə olunması.....	36
Şəkil 4: ARDNF-nin investisiya portfelinin ölkələr baxımından bölünməsi (2020-ci il).....	38
Şəkil 5: Azərbaycanın “Əqli mülkiyyətin qorunması” subindeksləri üzrə yer sıralaması.....	59